

Kur'ân-ı Kerîm'de Atalar Geleneği Ve İnanca Etkisi

İbrahim YILDIZ*

Özet

Toplumsal bir varlık olan insan inancını, bakış açısını, değer yargularını, kimlik ve kişiliğini içinde yaşadığı toplumdan alır. Her toplumun geçmişinden gelen gelenekleri vardır. Toplumlar bu gelenekler sayesinde belirli bir noktadan sonra insanların benliğini ve iradesini adeta esir alacak şekilde bir baskı ortamı oluşturur. Bu ortam, geleneklere aykırı fikirlerin hiç düşünülmeden reddedilmesine yol açmaktadır. Bu yüzden tarih boyu peygamberlerin tebliğ faaliyetlerine karşı gösterilen dirençlerin en güçlü dayanağı câhilî atalar geleneği olmuştur. Buna karşın Hz. Âdem'den bu yana tevhid temeline dayanan İbrâhimî gelenek hep var olagelmiştir. Kur'ân'da vahye dayanan atalar geleneği övülmekle birlikte, vahye karşı çıkan câhilî atalar geleneği eleştirilmiş ve temelleri sorgulanmıştır. Takipçileri tarafından bilgi ve istikrar kaynağı olarak görülen bu gelenek, taklit ve taassubu içermesi nedeniyle şirkin kök salmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, gelenek, atalar, taklit, şirk, taassup.

Ancestral Tradition In The Quran And Its Effect On The Faith

Abstract

Human who is a social being obtains their belief, perspective, value judgement, identity and personality from the community where he lived. Every society has its own traditions from the past. After a certain time, societies create a pressure media as to taking captive of the human's ego and will by way of these traditions. This media lead store fuse without thinking contrary ideas to their traditionals.

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi

Throughout history, there has been a ignorance (Jahili) ancestors tradition the strongest pillars of their assistance shown against notification (tebliğ) activities of the prophets. However, there has always been Abrahamic tradition that dates back to the foundation of tawhid since Adam (as). In the Quran, although an ancestral tradition based on revelation was praised, tradition of the ignorant ancestors who oppose here revelation was criticized and its foundations were also questioned. This tradition shown as source of information and stability by the followers has led to take root of polytheism because of the imitated and fanaticism.

Keywords: Quran, tradition, ancestry, imitation, polytheism, bigotry.

Giriş

İnsanoğlu imtihan için yaratılmıştır. Yapıp ettiklerinden, tercihlerinden hesaba çekilecektir. Allah, imtihanın adil olabilmesi için kullarının yararına olan her şeyi onlar için hazırlamıştır. İnsana irade, akıl, tefekkür gibi yetenekler vermesinin yanı sıra onu vahiy ile de desteklemiştir. Fakat şeytan, nefis, yaratılıştan gelen içgüdüler ve duygular gibi iç faktörler ile toplum, liderler, arkadaşlar, gelenekler, ekonomik ve sosyal statü gibi dış faktörler kişinin iman etmemesine veya dini yaşamamasına bir dayanak teşkil edebilmektedir. Tevhidin bayraktarlığını yapan peygamberlere ve getirdikleri vahye tâbi olmamak için öne sürülen birçok mazretten biri de atalar geleneğidir. Peygamberlerin getirdiği tevhid akidesi, câhili¹ toplumlarının atalarından tevarüs ettikle-

¹ Çalışmamızda bu kavram ile şu tanım kastedilmektedir: “Câhiliye: Yaşam şeklini belirleme ölçülerini insanlardan veya insanların ortaya koyduğu hükümlerden alan, bu doğrultuda bir dünya görüşü ortaya koyan, Allah’ın hükümlerine karşı olumsuz bir tavır takınıp isyan eden, Allah’ın irade ve hidayetinden uzak zihniyetlerin ortak adıdır.” Ramazan Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Câhiliyye*, Ribat Yayınevi, Konya ts., s. 5-16; Ayrıca bk. Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, Dârü’ş-Şurûk, 32. bs., Kahire 2003, II, 990.

ri geleneğe ters düştüğü ve o geleneği terke zorladığı için güçlü bir dirençle karşılaşmıştır.²Kur'an'daki peygamber kıssaları incelendiğinde bu durum tüm açıklığı ile görülmektedir.³ Bu araştırmamızda imanın karşısında güçlü bir direnç gösteren atalar geleneğinin Kur'an'da nasıl ele alındığı, câhilî toplumların vahiy karşısında ne gibi itirazlar öne sürdüğü ve Kur'an'ın bu itirazlara verdiği cevaplar incelenecektir.

1. Gelenek / Toplumsal Çevre

Gelenek belli bir yolu izleme, belli bir çerçevede hareket etme ya da daha önceden birisinin ortaya koyarak süreklilik kazandırdığıolguyu devam ettirme anlamına gelir.⁴ Aynı zamanda gelenek günlük dilde örf, âdet ve töre anlamlarında dakullanılır.⁵ Hukukî açıdan gelenek, topluluk içinde uzun zamandan beri kök salmış olup uyulması zorunlu sayılan ortak davranışlardır. Başlangıçta belki bilinçsiz bir şekilde tekrarlanan bu hareketler zamanla insanların bilincinde yer alan bir alışkanlık haline gelir ve toplum da bunu benimseyerek yaptırım altına alır. Böylece gelenek hukuku meydana gelmiş olur.⁶

Sosyolojide gelenek, bir kuşaktan diğerine aktarılan

² "Her ilâhî din gibi İslâm da daha en başta kendini İslâm-öncesi Arap gelenekselliğinin karşısına konumlandırmış ve sonrasında onun yerini almıştır."Hamid Dabaşı, *İslâm'da Otorite*, Çev.: Süleyman E. Gündüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 40.

³ Örneğin, Hz. Muhammed (el-En'âm 6/148); Hz. Nüh (İbrâhim 14/10); Hz. Hüd (el-A'râf 7/70, 71), Hz. Sâlih (Hüd 11/62); Hz. Şu'ayb (Hüd 11/87); Hz. Yûsuf (Yûsuf 12/40); Hz. Mûsâ (el-Kasas 28/36).

⁴ Mehmet Vural, "İslam Düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik -Seyyid Hüseyin Nasr'ın Gelenek Anlayışı", *İslâmiyât*, 10 (2007) Sayı: 3, s. 54.

⁵ Seyyid Hüseyin Nasr gelenek için şu tanımı yapmaktadır: "Biz gelenek derken âdet, alışkanlık veya düşünce ve motiflerin bir kuşaktan diğerine kendiliğinden geçişini değil, gökten inmiş bulunan ve kaynaklarında İlahî Olan'ın özge bir tezahürüyle özdeşleşen ilkeler dizisini ve bu ilkelerin farklı zaman birimlerinde ve farklı koşullarda belli bir insan topluluğuna indirilmesini ve uygulanmasını kast ediyoruz." Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı*, Çev.: Ali Ünal, İnsan yayınları, İstanbul, 1984, s. 89.

⁶ Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı -Hukukun Temel İlkeleri-*, Turhan Kitabevi, 8. bs., Ankara 1992, s. 49.

her hangi bir beşerî uygulama, inanç, kurum ya da zanaat için kullanılır ve toplumsal kararlılığın, meşruluğun kaynağı olarak görülür⁷. Gelenek, bir toplumun (millet) veya topluluğun (şehir, kasaba, köy) tarihten devraldığı, getirdiği düşünce (dünya görüşü, doktrin, ideoloji), davranış kalıpları ve kurumların toplamını ifade eden bir cins isimdir (kavramdır).⁸ Geleneğin bir başka tanımı ise, bir kişi veya varlık tarafından ilk ve orijinal olarak ortaya konan, insanları çepeçevre kuşatan, yazılı veya sözlü olabilen, sonradan gelenler tarafından diğer nesillere aktarılarak devam ettirilen, iyi veya kötü anlamda topluma yön veren, doğru veya yanlış olma ihtimali olan davranışlar ve uygulamalardır.⁹Toplumda zamanla meydana gelen değişim ve ilerlemenin boyutu ne olursa olsun yine de geleneğe ait unsurların toplum içinde yaşadığı sosyal bir gerçekliktir. Dolayısıyla gelenek, bir toplumun var oluşunun temelini oluştururken, aynı zamanda geleceğinin inşasında da hareket noktası olarak kabul edilmeside gerekmektedir.¹⁰

Her toplumun kendini var eden, kendini kutsallıklarla örülmüş alanlarda yücelten geleneksel kültürlere, tabuları, efsaneleri, bağları ve bağlılıkları vardır. Bu geleneksel olguların gücü, “dün”den yola çıkan, “bugün”e anlam veren, “yarın”ı anlatan mitolojik bir evren kurgulama kapasitesindedir. Gelenek, yaşayanları ölümlerin ruhunda, ölümleri de yaşayanların bedeninde yeniden var eder. İnsanlara hiç bilmedikleri, tanımadıkları insanların yaptıklarının doğru olduğuna inan-

⁷ Mustafa Armağan, *Gelenek*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s.12-14; Başka bir tanıma göre gelenek, tarihi süreçte kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi, düşünce ve kültür birikimini ifade eder. Bu aktarma işlemi toplumsal istikrar ve sürekliliği güvence altına alan sosyal bir işleve sahiptir. Kadir Canatan, "Gelenek, Din ve Modernite Eğilimler ve Kökler-" *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, Kış 1995, Sayı: 9, s. 28.

⁸ İlhami Güler, "Tarih ve 'Tarih-Dışı' Arasında Gelenek", *Kelam Araştırmaları*, 3: 2, (2005), s. 45.

⁹ Mehmet Tözlüyurt, "Kur'an'da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi", *Bilimname*, XXVI, 2014/1, s. 134.

¹⁰ Şehmus Demir, "Geleneğin Ne'liği ve Değersel Boyutu Üzerine" *Marife Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 1, Bahar 2008, s. 191.

dıran güç de budur.¹¹

İnsan her türlü zihinsel ve duygusal yapıya sahip olarak gelişmeye hazır bir vaziyette dünyaya gelir. Bu gelişim sürecini devam ettirebilmek için toplum içerisinde yaşamak ve ondan faydalanmak zorundadır. Bu yönüyle toplumsal bir varlık olarak değerlendirilen insan, inancını, bakış açısını, her türlü değer yargısını, kimlik ve kişiliğini içinde yaşadığı toplumdan alır. O kadar ki, insan kendini tarif ederken “ben” yerine, içinde yaşadığı toplumutemel olarak “biz” demek ihtiyacını hisseder. Kendini mensubu bulunduğu topluma göre tanımlar.¹²Toplumun geleneği onun için güvenli bir limandır. Çünkü neyi, niçin yapacağına; kime, neden güveneceğine gelenek karar vermiş ve bu konuda onu desteklemiştir. Toplumda birlik ve beraberlik, istikrar ve güven, sözleşme ve dayanışma gelenek sayesinde sağlanmaktadır. Geleneğin bu çerçevedeki en önemli güç kaynağı ise “güven” olgusudur.¹³ Tüm bunlara rağmen insanın yaşadığı çevre, onun her yönüyle gelişimine uygun bir ortam olmakla birlikte belli bir aşamadan sonra yetersiz kalmakta hatta fertlere alternatif düşünme imkânı tanımadığı zaman zararlı olmaktadır. Bu açıdan İslâm’da hür düşünme ve araştırma imkânlarını ortadan kaldıran toplumsal çevre baskısı hiç bir zaman hoş karşılanmamıştır.¹⁴

Toplumların kültürlerinin kodlarını büyük ölçüde tarihi köklerinden miras alır. Bu kodların tümü, bebeklikten itibaren gerek dil gerek din ve gerekse âdetler yoluyla insanın benliğine işlenir. İnsanoğlu geleceğe hazırlanırken yaşadığı geçmişten, karşılaştığı olaylardan ve hatıralardan, gördüklerinden yararlanmış; özellikle kendisini etkileyen, düşündürten, sevindiren, korkutan olayları muhafaza etmiştir. Zaman

¹¹ Halis Çetin, “Ezelden Ebede; Kadim Bilgelik Kutsal Yolculuğu: Gelenek”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 1, Kış 2005, sayı: 3, s. 156.

¹² Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 203.

¹³ Çetin, “Ezelden Ebede; Kadim Bilgelik Kutsal Yolculuğu: Gelenek”, s. 168.

¹⁴ Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 203.

zaman bunları hafızasında canlandırmış ve çevresindekilere anlatmıştır. Bazen de bunları çeşitli malzemelere nakşederek sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.¹⁵Bu aktarımlar her insanın gücü nispetinde yaptığı eklemelerle nesilden nesle geçen atalar geleneğini oluşturmuş ve toplumu çepeçevre kuşatmıştır. Bu açıdan insan, içinde yaşadığı toplumun kültürü ile yoğurulmuş ve onun bir parçası olmuştur. Devraldığı bu kültür kodlarının tümünü gelecek nesle aynen devretmekle kendini yükümlü saymıştır. Bu kodların en belirgin özelliği, süreklilik arz etmesi ve bu sürekliliği sağlayan ataların üstünlüğü fikridir.¹⁶Hatta bu üstünlük anlayışı o derece kuvvetlidir ki akli başında bir insanın yanlış olduğuna inandığı gelenek ve göreneklere bile karşı çıkmasının doğru olmadığı fikri, tarihin derinliklerinden günümüze değin gelenek taraftarlarının savunulmuştur. Onlara göre akıllı insan, atalarını üstün görüp onların geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan insandır.¹⁷Ayrıca toplumun değer yargılarına göre ‘çok eskiden geçerli kılınmış kural ve geleneklere boyun eğmek’ ahlâkî bir davranıştır. Dolayısıyla fertler isteyerek ya da zorla bu değerlere uymak zorundadırlar. Onlara uymamak ise büyük bir ahlaksızlık olarak algılanır. Diğer bir ifade ile toplumların iyilik ve kötülük yargısı atalardan devralınmış değerlere ilişkin alınan tavırla belirlenir.¹⁸

İnsanların çoğu içinde yaşadıkları toplumla öyle bir birtelikelik oluştururlar ki belirli bir noktaya gelindiğinde toplum onların benliğini, iradesini, idrakini kuşatır, adeta onları esir alır. Bireysel hür düşünce, akıl yürütmek veya kendi iradesiyle kararlar almak gibi hiçbir zihni faaliyete girişemeyen bu gibi kişiler için, içinde yaşadıkları toplumu

¹⁵ Muhammed Abay, *Kur’ân Kıssaları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 27.

¹⁶ Armağan, *Gelenek*, s.19.

¹⁷ “Dediler ki: "Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını, yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın." Hüd 11/87.

¹⁸ Orhan Atalay, *Bilinç ve Put*, Bilge Adam Yayınları, Van 2007, s. 113.

reddetmek, kendi kişiliğini reddetmekle eşdeğerdir ve imkânsızdır. Toplumun koyduğu normların aşılabilmesi büyük bir mesele haline gelir. Zira toplumlar, kendi normlarını bireylere benimsetmek, onların düşünce, inanç ve davranışlarını yönlendirmek ister. Dolayısıyla yeni değerler ileri sürmek, eski yerleşik değerleri tartışmaya açmak, hele hele onları eleştirmek veya reddetmek asla kabul edilemez. Oysa bu tarz işleyen toplumsal süreçlerde insan hiçbir zaman kendi benliğini ve kimliğini bulamaz ve özgürleşemez.¹⁹ Bu baskının bir neticesi olarak toplumu ile bütünleşmiş bir insanın en korktuğu durum, toplumun kendisini fiziksel olarak dışlaması veya değersiz addetmesi, ötekileştirmesidir. Çünkü her insanda çoğunluğa uyma, çoğunluğun beğenisini kazanma isteği ve çoğunluk tarafından dışlanma korkusu vardır.²⁰ Bu yüzden gelenekçi toplumlarda toplumun değer yargılarına bağlılık son derece kuvvetlidir. Bu toplumlar geleneğe uymayı ve onu korumayı²¹ bir zorunluluk olarak gördükleri için²² Allah'ın otoritesini benimsemeyi asla kabul etmezler. Bu yüzden hak dinin çağrısı ile karşılaşan bu gibi toplumlarda - Kur'an'da geçen kıssalarda²³ görüldüğü üzere- "ataların yolu"nu izlememazeretinin, vahyi reddetmek için öne sürülen en büyük sebeplerden biri olduğu görülmektedir.

2. Atalar Geleneği

Arapça'da "çocuğu olan erkek, baba" anlamlarına gelen "أب/eb" kelimesi (çoğulu أباء/ab) aynı zamanda "bir şeyin icat edilmesine, ortaya çıkmasına ve ıslah edilmesine sebep olan kişi" manalarına da gelmektedir.²⁴ Bu kullanım toplumlarda

¹⁹ Atalay, *Bilinç ve Put*, s. 117.

²⁰ Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 205.

²¹ Sâd 38/6.

²² ez-Zuhruf 43/22-23.

²³ Örn. el-Mâide 5/104; el-A'râf 7/70; Hüd 11/62.

²⁴ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, tahk.: Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 7; Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub, *Besâ'iruzevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, tahk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Mektebetü'l-İlmiyye, Kahire 1996, II, 113; Ebû'l-Bekâ, el-Kefevî, *el-Külliyât*, tahk.: Adnan Derviş, Muhammed el-Misrî, Müessesetü'r-Risâle, 3. bs., Beyrut 1998, s. 25.

geçerli olan gelenek ve görenekleri ataların icat ettiğine işaret etmektedir. “Eb” kelimesi Kur’ân’da birkaç manada kullanılmaktadır. Bunlardan ilki “çocuğu olan erkek” manasıdır. Örneğin kıyamet gününün dehşetinin anlatıldığı Abese sûresindeki “*Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün...*”²⁵ âyetinde bu manada kullanılmıştır. İkincisi “amca” manasıdır. “*Yoksa siz Ya’kûb’un, ölüm döşeğinde iken çocuklarına, “Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?” dediği, onların da, “Senin ilâhına ve atalarını İbrâhim, İsmâil ve İshak’ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz...*”²⁶ âyetinde “eb” kelimesi hem baba hem de amca yerine kullanılmıştır. Çünkü Hz. İsmâil’in Hz. Ya’kûb’un amcası olduğu kesindir. Üçüncü olarak ise “ata, cedd, dede, soy” manalarına gelmektedir. Kur’ân’da çoğul olarak kullanıldığında genellikle bu mana kastedilir.²⁷

Kur’ân’da altmış üç defa geçen “âbâ” kelimesiyle belirtilen “babalar/atalar silsilesi”, İslâm’ın getirdiği mesaj açısından önemli bir konudur. Çünkü İslâm dini yeni bir inanç, düşünce ve hayat tarzı getirmiştir. Buna karşı direnenlerin ileri sürdükleri hususlardan biri atalarının yolundan ayrılmak istememeleridir.²⁸ Onlar, ataların yolundan ayrılmayı tecrübe edilmemiş, sonucu belli olmayan bir yola girmeye benzetmişler ve bu yüzden reddetmişlerdir. Buna karşın Kur’ân, geçmiş dönemlerde ilahî mesajın gönderildiği kavimler ve onların peygamberlerini hatırlatarak İslâm’ın köksüz, denenmemiş bir mesaj olmadığını özellikle vurgulamıştır.

İslâm öncesi Arap düşüncesinde “atalar” çok önemli bir konuma sahiptir. Geleneğin devamı ile ilgili olarak kullanılan terim her zaman “atalar” kelimesi olmuştur.²⁹ Aynı zamanda İslâm öncesi Araplarda, geleneğin karşılığı olarak

²⁵ Abese 80/34-36.

²⁶ el-Bakara 2/133.

²⁷ Firûzâbâdi, *Besâ’ir*, II, 113.

²⁸ Günay Tümer, “Âbâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1988, I, 5.

²⁹ Tözluyurt, “Kur’ân’da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi”, s. 146.

sünnet kavramında kullanıldığını görmekteyiz.³⁰ Bu kelime insanın bütün davranışlarını içine alan hayat tarzı için kullanıldığı gibi, tek tek hareket tarzları içinde kullanılmaktadır. Bu açıdan sünnet, tekrar edilen ve tekrar edilebilir olan davranışları ifade ettiği gibi süreklilik, düzenlilik ve standartlık da ifade eder. Sünnetin en kapsamlı anlamı, insanın hayatı boyunca takip ettiği yol demektir. Takip edilen bu yol da büyük oranda ataların belirlediği gelenek ve görenekler olduğu için “atalar yolu” ile “sünnet” bir noktada aynı durumu ifade etmektedir.³¹

Gelenek süreklilik, selefın üstünlüğü, kayıtsız itaat, istikrar, geçmişe saygı, mükemmeliyet, otantiklik, sahihlik ve toplumsal hiyerarşi³² kavramlarını bünyesinde barındıran bir yapıya sahiptir. Tüm bu özellikler toplumların hayatîyetlerini güven ve istikrar içinde sürdürebilmesi için sağlıklı bir ortamın hazırlayıcı unsurlarıdır. Burada dikkat edilmesi gereken -vahyin de ısrarla üzerinde durduğu- husus, geleneğin kaynağıdır.³³ Eğer gelenek kaynağını vahiyden alıyorsa İslâm açısından ortada bir sorun yoktur. Çünkü orada tâbi olunması gereken sahih bir gelenek söz konusudur. Bu noktada gelenek, dayandığı kaynak açısından sahih ve gayrisahih olmak üzere iki kısma ayrılır. Sahih gelenek, insanların hayatlarını Kur'ân ve Sünnete uygun düzenleme kaygılarının bir neticesi olarak ortaya çıkan, zamanla toplumsal pratiklerle itiyat hâline gelen değerler bütünüdür. Gayrisahih gelenek ise geleneğin olumsuz formlarını içerir. Bu anlamdaki geleneğintemeline, ilkelerden ziyade salt olarak geçmişteki uygulamalara dayanan toplumsal pratikler yer almakta olup meşruiyetini geçmişte olanı mutlaklaştırmaktan, kutsallığını

³⁰ Vural, “İslam düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik”, s. 61.

³¹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Özsoy, *Sünnetullah -Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması-*, Fecr Yayınevi, 2. bs., Ankara 1999, s. 48-54; Ayrıca bk. Yavuz Ünal, “Gelenek-Sünnet İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 11, s. 79-96.

³² Armağan, *Gelenek*, s. 19-21.

³³ el-A'râf 7/71; ez-Zuhruf 43/24.

ise atalardan tevarüs etmekten almaktadır.³⁴

Kur'ân'da bir taraftan câhilî atalar geleneğine uyma eleştirilirken diğer taraftan tevhid geleneğine, bir başka ifadeyle İbrâhimî geleneğe tâbi olunması istenmektedir. İlâhî vahiy incelendiğinde görüleceği gibi Kur'ân'ın bütününde hak ve bâtıl çatışması konu edinilmekte, böylece bir bakıma iki farklı gelenek ele alınarak insanlar hak, sahih ve doğru geleneğe uymaya davet edilmektedir. Bu mücadelede Hz. İbrâhim tevhid geleneğini temsil ederken, ona karşı çıkan kavmiatalargeleneğini temsil etmektedir. Dolayısıyla Hz. Âdem'den bu yana tarih boyunca süregelen hak-bâtıl, iyikötü, tevhid-şirk mücadelesini iki farklı geleneğin mücadelesi olarak da yorumlamak mümkündür.³⁵

Kur'ân'da atalar geleneği ağırlıklı olarak olumsuz yönüyle ele alınmıştır. Peygamberlerin getirdiği vahye imana karşı direnç noktasında câhilî toplumların en büyük dayanağı olan atalar geleneği eleştirilmiş, temelleri sorgulanmış, insanların delilsiz olarak körü körüne ona sahip çıktıkları vurgulanmıştır. Çalışmamızda atalar geleneğini vahye dayalı, tevhidi, olumluatalar geleneği ve şirke dayalı, câhilî, olumsuz atalar geleneği olarak iki açıdan incelenecektir.

3. Olumlu Açıdan Atalar Geleneği

Hız. Âdem'den Hız. Muhammed'e kadar bütün semavî dinlerzaman, mekân ve uygulamada farklılıklar olmasına rağmen hep aynı hak ve hakikati ifade edegelmişlerdir. İnsanlar, gerek kendi yapılarından kaynaklanan zaafılar, gerekse tarihî seyir içinde ve değişik coğrafyalarda ortaya çıkan farklılıklar sebebiyle ilâhî menşeli ilkeleri unutmüş yahut çarpıtmışlardır. Allah iseher defasında elçileri aracılığı ile bu ilkeleri onlara tekrar hatırlatmıştır. Hız. Âdem, Allah'tan aldığı bilgilerle hem kendi hayatına

³⁴ Fatih Özkan, "Din ve Gelenek", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2010, sayı: 240, s. 7.

³⁵ Hülya Alper, "Atalar Geleneğine Karşı Tevhid Geleneği", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2010, sayı: 240, s. 9-10.

hem de zürriyetinin yaşayışına yön vermiştir.³⁶ Hz. Nûh'a birtakım tavsiyelerde bulunulmuş ve bu kurallar sonrakiler için de geçerli sayılmış,³⁷ Hz. İbrâhim'esahîfeler verilerek ona tâbi olunması istenmiş,³⁸ Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'ya kitaplar verilmiş³⁹ ve son olarak da yegâne hidayet rehberi olarak Kur'ân⁴⁰ indirilmiştir.⁴¹ Bu açıdan İslâm, son peygamberin tebliğ ettiği dinin özel adı olmakla birlikte⁴²Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberlerin tebliğ etmiş olduğu ilâhî mesajın da genel adıdır.Bu açıdan tüm peygamberler, "Allah'ın dini, hak din, dosdoğru din, hâlis din" olarak adlandırılan İslâm'ı⁴³ tebliğ etmişlerdir.⁴⁴İnsanın yaratılışından günümüze kadar tevhidin yoğun olduğu bir gelenek damarı hep var olagelmıştır. İşte bu gelenek, Allah tarafından övülen ve uyulması emredilen atalar geleneğidir. Vahye dayanmayan ve ona karşı çıkanatalar geleneği ise reddedilmekte ve insanı sapıklığa götüreceği vurgulanmaktadır.

Kureyş kabilesi, Mekke çevresindeki Kinane, Huzaa ve Beni Amir b. Sa'saa gibi kabilelerle birlikteHz. İbrâhim'in oğlu Hz. İsmâil'in soyundan geldiği için⁴⁵ Kur'ân'da sık sık Hz. İbrâhim'e atıflar yapılmaktadır.⁴⁶Çünkü Araplar arasın-

³⁶ el-Bakara 2/37-38.

³⁷ eş-Şûrâ 42/13.

³⁸ Âl-i İmrân 3/95; el-A'1â 87/18-19.

³⁹ el-Bakara 2/136.

⁴⁰ el-İsrâ 17/9.

⁴¹ Ömer Faruk Harman, "İslâm, (Vahiy Geleneği İçinde İslâm)", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2001, XXIII, 3.

⁴² el-Mâide 5/3.

⁴³ Âl-i İmrân 3/83; et-Tevbe 9/33, 36; ez-Zümer 39/3.

⁴⁴ Harman, "İslâm, (Vahiy Geleneği İçinde İslâm)", XXIII, 3.

⁴⁵ Casim Avcı, "Kureyş (Benî Kureyş)", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2002, XXVI, 443.

⁴⁶ "Kur'ân, Hz. İbrâhim'in güzel örneğine dikkat çekmekle (Mümtehine 60/4), onun dinine tâbi olanların iyiliğini zikretmekle (en-Nisâ4/125) ve Hz. Peygamber'e onun yoluna uymasını emretmekle (en-Nahl 16/123) Hz. İbrâhim'in peygamberler tarafından aktarılan tevhid geleneği içindeki üst konumuna işaret etmektedir. Nitekim Hz. İbrâhim'in dini, dosdoğru olarak tanımlanmakta ve Hz. Peygamber'in de bu yola ileildiği belirtilmektedir (el-En'am 6/161). Bu sebeple tevhid geleneğinin bir adı da İbrâhimî gelenektir. Kur'ân Hz. İbrâhim'in Yahudi veya Hristiyan

da kabilecilik, atalar ile övünme ve atalara uyma geleneği son derece kuvvetli olduğundan onlara yakın putperest atalarının değil, daha da önceki muvahhid atalarının dinine uymaları tavsiye edilmektedir. “...Babanız İbrâhim’in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’ân’da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız...”⁴⁷Bu açıdan Kur’ân, Kureyşliler’in o güne kadar hiç duymadıkları şeyler söylemiyor; bilakis bazıları kendi ataları olan peygamberlere bildirilen ilâhî mesajlardan bahsediyordu. Örneğin Hz. İsmâil’in kurban edilmesi kıssasının⁴⁸ Kureyşliler’e verdiği mesaj şöyledir: “Sizler Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil’in soyundan geliyorsunuz ve onların geleneklerini yaşattığınızı düşünüyorsunuz. Hâlbuki onların her ikisi de uçunda ölüm bile olsa Allah’ın emrini yerine getirmekte hiç tereddüt göstermediler. Sizler ise Allah’ın emrine uymak yerine o emri getireni yalancılıkla itham ediyorsunuz.”⁴⁹Ayrıca Kur’ân, hem Arapların hem de Yahudilerin ortak atası olan Hz. İbrâhim ve Yahudilerin diğer ataları olan Hz. İshak ve Hz. Ya’kûb başta olmak üzere İsrâiloğulları’na gönderilmiş birçok peygamberi zikrederek Yahudileri de kendi atalarının saf ve bozulmamış dinine davet ediyordu. “İbrâhim kendi evlatlarına da bu (tevhid) inancı vasiyet etti. Aynı şekilde Ya’kûb da evlatlarına şöyle vasiyet etti: “Evlatlarım! Allah sizin için bu tevhid dinini seçti. Artık siz de bu dünyadan müslüman olarak göçün. Yoksa siz, Ya’kûb’un ölüm anında oğullarına: “Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?” dediğinde, onlar: “Biz hem senin ve hem de ataların İbrâhim,

değil, hanîf bir Müslüman olduğunu hatırlatarak (Âl-i İmrân 3/67) bir kez daha Hz. İbrâhim’in tevhid geleneğinin en büyük temsilcilerinden biri olduğunu vurgulamaktadır.” Alper, “Atalar Geleneğine Karşı Tevhid Geleneği”, s. 10.

⁴⁷ el-Hac 22/78.

⁴⁸ es-Sâffât 37/100-111.

⁴⁹ Abay, *Kur’ân Kıssaları*, s. 83.

İsmâil ve İshâk'ın İlahı olan tek bir İlahı ibadet edeceğiz; bizler O'na canı gönülden teslim olduk” dediklerinde siz bu konuşmaya tanıklık mı ettiniz?”⁵⁰

İnsan tarihi bağlarından kopuk değildir. Kendi geçmişi ile sıkı bir ilişki içindedir. Kendini insanlığın başlangıcından bugüne kadar kesintisiz olarak süregelen zincirin/geleneğin onurlu bir halkası olarak görür.⁵¹Kur'ân, bu gerçeğe dayanarak Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin tek olduğunu, insanları aynı prensiplere çağırdıklarını özellikle vurgulamaktadır.⁵² Din aynı din olunca, dine inananlar da insanlık tarihi boyunca devam edegelen İslâm ümmetinin bir üyesi olmaktadır. Kur'ân, içerdği kıssalar ile iman ve küfür mücadelesinin aslında yeni ortaya çıkan bir hareket olmadığını, onun insanın yaratılışı ile başlayan ve kıyamete kadar sürecek olan bir mücadele olduğunu göstermektedir. Bu gerçek,geçmişten günümüze tüm müminlere kökü çok derinlere dayanan muazzam ümmetin meşru bir mensubu olma⁵³ hazzını, huzurunu ve güvenini vermektedir.⁵⁴Müslümanlar, iman esasları arasında Hz. Peygamber ile birlikte daha önce geçen bütün peygamberlere iman ettiklerini dile getirmekle⁵⁵ aslında vahiy geleneğini ve bu geleneğin devamlılığını da ikrar etmiş olmaktadır.⁵⁶

Toplumların doğru veya yanlış mutlaka bir gelenek

⁵⁰ el-Bakara2/132-133; Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/95; en-Nisâ 4/125, 163; el-En'âm 6/161; Yûsuf 12/6, 38; en-Nahl 16/123.

⁵¹ Tözlüyurt, “Kur'an'da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi”, s. 148.

⁵² “Biz, Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kûb'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'e, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a da vahyetmiştik. Davûd'a da Zebûr vermiştik. Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik. Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.” en-Nisâ 4/163.

⁵³ “Allah, size açıklayarak anlatmak, sizi, sizden öncekilerin sünnetlerine iletmek ve tövbelerinizi kabul etmek ister.” en-Nisâ 4/26.

⁵⁴ Abay, *Kur'ân Kıssaları*, s. 35-36.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/84.

⁵⁶ Alper, “Atalar Geleneğine Karşı Tevhid Geleneği”, s. 10.

damarından beslendikleri gerçeğine saygı duyan İslâm dini, onların gelenek ve değerlerini toptan kaldırıp atmamıştır.⁵⁷ Bunlardan bazılarını temel prensiplerine aykırı gördüğü içintamamen kaldırmış, diğerlerinden birçoğunu ya olduğu gibi bırakmış ya da yanlış yönlerini düzelterek devamına izin vermiştir. Böylece toplumun kökleri ile bağını tamamen koparmamış ve belli bir düzeyde geleneklerinin devamını sağlamıştır. Örneğin Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etme geleneğini tamamen kaldırmış; İslâm öncesi nikâh, boşanma âdetlerinin birçoğunda yeni düzenlemeler yapmış; diyet, kısas, Kâbe'nin hürmeti gibi birçok uygulamayı ise aynen korumuştur. Bu açıdan Kur'an'ın Arap geleneklerinden kendi amaçlarına uygun olanlara hiç dokunmadığı ve faydalanma yoluna gittiği söylenebilir.⁵⁸

Süleyman Ateş, geleneğin vahye uygun olanlarına uyma ve onları daha da ileri seviyeye taşıma gereğini şu şekilde dile getirmektedir: “Salih ataların yolundan gitmek iyidir. Fakat onların ilerlediği gibi ilerlemeye devam etmek gerekir. Eskilerin gelmiş olduğu noktada kalmak, bir adım dahi ileriye gitmemek, hatta onların vardığı fikri seviyeden daha geri kalmak, İslâm'ın ruhuna aykırıdır. Her nesil, kendi toplumunu daha ileriye götürmekle yükümlüdür. Salih ataları takip edip ilmen ve ahlaken ilerlemek lazımdır. Ancak imandan ve ilimden yoksun ataların yolundan gidilmez. Kur'an bunu anlatıyor.”⁵⁹

Din, Allah tarafından peygamber vasıtası ile insanlara ulaştırılan, peygamberin yaşantısı ile oluşturduğu bakış açı-

⁵⁷ “Geleneğe körü körüne bağlılık kadar gelenekten bütünüyle kopma düşüncesi de yanlıştır. Gerçek olan, geçmişin sağlam yanlarını içererek onu sürekli olarak geleceğe doğru aşmaktır.” Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 8. basım, İstanbul 1993, s. 125.

⁵⁸ İslâm'ın kendi bünyesine alarak muhafaza ettiği gelenekler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (s.a.v.)*, çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, I, 205-219.

⁵⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988-1989, I, 278.

sı ve dünya görüşü ile ifade bulur. Bu yönüyle din mükemmeldir, bir bütündür ve eksik değildir. Ancak tarihî süreç içerisinde dini anlamaya yönelik olarak ortaya konan çabalar, anlamalar ve yorumlar insanîdir ve eksiklikleri içerir.⁶⁰ Bu isedinin gelenek tarafını oluşturmaktadır. Bu geleneksel dinî anlayış ve bilgi birikimi ile dinin bizzat ilahî tarafını özdeşleştirmek ve onu da ilahî taraf gibi değişmez ve yanılmaz kabul etmek, bir bakıma atalar geleneğine körü körüne tabi olmaktır. Geleneğin biçimsel olarak bir bütün halinde korunması, taklide ve dolayısıyla durağanlığa, donuklaşmaya yol açacağı için birçok sakıncaları beraberinde getirmektedir. Günümüzde yapılması gereken dinin özü ile tarihsel açıdan onun yorumlanması olan geleneksel bakış açısının arasındaki farkın fark edilmesidir. Geleneğin dinin özüne ve günümüz şartlarına uygun olan tarafları hiç şüphesiz değerlidir ve gelecek için bir yapı taşı hükmündedir. Aksi durumdaki gelenek ise Kur'ân ile günümüz arasında bir duvar olmaktadır.

Müslümanlar olarak sahih bir geleneğe sahip olmak kadar o sahihliği korumanın önemini idrak etmek de önemlidir. Gelenek hususunda asıl dikkat edilmesi gereken husus, geçmiş ümmetlerin düştükleri hataya düşmemektir. Sonuçta onların geçmişlerinde bir peygamber ve sahih bir din anlayışı vardı fakat zamanla sahih din anlayışlarından uzaklaştılar. Aynı durum eğer dikkat edilmezse Müslümanlar için de geçerli olacaktır.⁶¹ Müslümanlar, hâlihazırda din anlayışlarını/dinî geleneklerini Kur'ân ve sahih sünnet ile test etmezlerse olası sapmaların yaşanmasının önüne geçemezler. Bu konudaki âyetlere dikkat edildiğinde câhili toplumların geleneklerindeki yanlışlıklardan daha ziyade, o toplumların geleneklere bakış açılarının, sahih bilgi kaynaklarına dayanmamalarının ve akıllarını kullanmamalarının eleş-

⁶⁰ Demir, "Geleneğin Ne'liği", s. 190.

⁶¹ Mehmet Said Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, I, 195.

tirildiği açıkça görülecektir.⁶² Evrensel mesajlar içeren Kur'an'ın bu konuyla ilgili âyetlerinin, kötü ve çirkin olduğu açık olan işleri sırf atalarının uygulamalarını delil gösterilerek takip eden geçmişten günümüze herkesi muhatap aldığı gözden kaçırılmamalıdır.⁶³

3.1. Atalar Sevgisi ve Onlara İyi Davranma

İnsanların ebeveynlerine ve atalarına karşı duyduğu sevgi ve saygı, fitrî bir duygudur. Her insan ailesini, kabilesini ve mensup olduğu milletini sever. İslâm bu sevgiyi hoş görmüş hatta müminlere ahirette mükâfat olarak ailesinden sâlih olanlarla birlikte olacakları müjdesini vermiştir.⁶⁴ Kur'an özelde ebeveyne, genelde ise akrabalara iyi davranmayı ve onları gözetmeyi emretmiştir.⁶⁵Bu emrin tüm hak dinlerde geçerli olduğunu⁶⁶ özellikle vurgulamakla birlikte onların şırı yüceltilmesine de karşı çıkmıştır.Çünkü bu duygu,kişiyiailesini ve kabilesini haksız oldukları durumda bile desteklemeye götürür. Cähiliye geleneğindeki her durumda -zalim de olsa, mazlum da olsa- kardeşine yardım etme anlayışı bu yanlıştın bir ifadesidir.Hz. Peygamber“zalimde olsa” ifadesindeki anlayışı düzelterek yapılması gerekeni şöyle izah etmiştir: “Onu zulümden alıkoyar, zulmüne engel olursun. Şüphesiz ki bu ona yardım etmektir.”⁶⁷

Kur'an'da “çok içli, yumuşak huylu”⁶⁸ olarak tanıtılan Hz.İbrâhim,ebeveyne/ataya iyi davranma konusunda tüm

⁶² Bk. el-Bakara, 2/170; el-Mâide, 5/104; Yûnus, 10/100; el-Kehf, 18/5; Lokmân, 31/20.

⁶³ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîrve't-tenvîr*, Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984, c. 8(2), s. 84.

⁶⁴ “Ve Adn cennetleri... Atalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanlarla beraber oraya girerler...” er-Ra'd 13/23; Ayrıca bk. el-Mû'min 40/8.

⁶⁵ “Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: “Hayır olarak infak edeceğiniz şey, anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışadır. Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu şüphesiz bilir.” el-Bakara 2/215; Ayrıca bk. en-Nisâ 4/36; el-En'âm 6/151; İbrâhîm 14/41; el-İsrâ 17/23.

⁶⁶ el-Bakara 2/83.

⁶⁷ Buhari, *es-Sahih*, “Mezalim”, 4.

⁶⁸ et-Tevbe 9/114.

insanlığa örnek olarak sunulmuştur.⁶⁹ Onun putperest olan ve kendisini taşlamak ile tehdit eden babasına karşı takındığı yumuşak tavrı ve tatlı dili, görüş ayrılığı olan ebeveyn ile mücadele konusunda uyulması gereken en güzel örnek olmuştur.⁷⁰ O, putperest babasına karşı bu mücadelede asla sertleşmemiş, diyalogun kopma noktasına geldiğinde ise saygı ve dua ile ondan ayrılmıştır.⁷¹

Kur'ân, atalara ve yakın akrabaya duyulan sevgiye dikkat çekerek bu duygunun kişiyi adaletten ayırmaması gerektiğine özellikle vurgu yapmaktadır.⁷² Ayrıca kan bağına din bağı karşısında bir değerinin olmayacağına dikkat çekerek⁷³ küfrü tercih eden babaveya kardeş bile olsa onların asla dost edinilmemesini emretmektedir.⁷⁴ Kur'ân, iman ve şirk konusunda kişinin ebeveyni ile karşı karşıya kalması durumunda güzel söz ve nasihat ile muamele etmesini⁷⁵ ve şirk konusunda onlara asla itaat etmemesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.⁷⁶

4. Olumsuz Açından Atalar Geleneği

Kur'ân'ın doğrudan gelenekle ilgili herhangi bir problemi yoktur. O'nun ısrarla üzerinde durduğu konu, sorumluluğun bireysel olduğu dolayısıyla geçmişe uyup-uyumamanın değil, neye uyulduğunun ve uyulan şeylerin ne oranda doğru olduğunun dikkate alınmasıdır. Kur'ân geleneği değil, geleneği bilinçsiz bir yaklaşımla taklit eden sığ gelenekçi zihniyeti eleştirmiş ve reddetmiştir.⁷⁷ Bu nedenle de zihinleri harekete ge-

⁶⁹ el-Mümtehine 60/4.

⁷⁰ Meryem 19/42-49.

⁷¹ et-Tevbe 9/114.

⁷² "Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun." en-Nisâ 4/135; "... [Hakemlik, şahitlik gibi] herhangi bir konuda söz söylediğiniz zaman akrabanızın aleyhine dahi olsa mutlaka doğruyu söyleyin..." el-En'âm 6/152.

⁷³ Hüd 11/45-46.

⁷⁴ et-Tevbe 9/23-24.

⁷⁵ Meryem 19/41-47.

⁷⁶ el-Ankebût 29/8.

⁷⁷ Celalettin Vatandaş, *Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Hayatı ve İslâm Daveti - Mekke Dönemi*, Pınar Yayınları, 8. basım, İstanbul 2012, s. 284-285.

çirmek için şu soruyu sormuştur: “Kendilerine, ‘Allah’ın indirildiğine uyun’ denildiği zaman, ‘Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız’ derler. Şeytan, kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?”⁷⁸Kısaca Kur’ân, müşriklerin vahye karşı çıkararak geleneği yegâne doğru ölçü olarak kabul etmelerine, akıllarını kullanmamalarına ve vahyi düşünmeden hemen reddetmelerine karşı çıkmıştır.

4.1. Bilgi Kaynağı Olarak Atalar Geleneği

Kur’ân’ın hiçbir zaman gündemden düşürmediği bir konu sahip olunan inanç ve hayat tarzının referansı durumundaki bilginin niteliğidir. Kur’ân, insanlara İslâm’ın hak ve doğru oluşunu veya diğer dinlerin yanlışlığını anlatırken hep bilgi üzerinde durmuştur.⁷⁹ İslâm’da bilginin kaynağı sağlam duyular, akıl ve haber-i sâdik olmak üzere üçtür. Dinî bilgilerin çoğu haber-i sâdik yoluyla elde edilmiştir. Çünkü dinin aslı, peygamberlerin Allah’tan getirdiği haberlere dayanmaktadır.⁸⁰ Bu açıdan Kur’ân, atalarının gayri sahih dinî geleneklerini takip edenlere ısrarla dinlerinin bilgi kaynağını sormakta ve bu kaynağın yanlış olup olmadığı üzerinde düşünülmesini istemektedir. “Ne zaman onlara: ‘Allah’ın indirdiklerine uyun’ denilse, onlar: ‘Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye (geleneğe) uyarız’ derler. (Peki) Ya atalarının akıllı bir şeye ermez ve doğru yolu da bulamamış idiyseler?”⁸¹ Ayrıca bu âyetin dikkatleri bizatihi gele-

⁷⁸ Lokmân 31/21.

⁷⁹ Vatandaş, Hz. Muhammed’in (S.A.V.) Hayatı, s. 281.

⁸⁰ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, Tekin Kitabevi, 3. bs., Konya 1996, s. 88-95.

⁸¹ el-Bakara 2/170; “Bu âyet bilgide ve yaşayışta doğruya ulaşmanın iki temel aracını göstermektedir. Bunlardan biri akıl diğeri de hidayettir. Akıllı kullanmak kuldan hidayet vermek Allah’tandır. Kötü niyetli insan ne aklını doğru kullanıp akim buyruğuna uyabilir ne de hidayete lâyık olabilir. Esasen âyette anılan inkârcıların taklitçiliğe saplanarak akıl ve hidayet yolundan mahrum kalmalarının temel sebebi de Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in uyarılarından rahatsız olmaları ve bu kurtarıcı çağrıya kötü niyetle yaklaşmalarıdır. Bu tutum sadece o dönem taklitçilerine özgü de değildir. Basiretsizlik, bilinçsizlik, kötü niyet, çıkarıcılık gibi çeşitli psikolojik zaafılar, kompleksler yüzünden ruhları kötürümleşmiş, şeytanın kışkırtmalarına açık ve dirençsiz hale gelmiş insanlar her de-

neklerin yanlışlığına değil gelenekçilerin bakış açısına çekmesi çok önemlidir.⁸² Âyette gelenekçilerin her ne şartta olursa olsun geleneği takip etme istekleri ve onların sahihliği üzerinde hiç kafa yormamaları eleştirilmektedir. Günümüz dinî geleneğinin de bu ve benzeri âyetler gereğince her daim gözden geçirilmesi ve kesin nasların ışığında sahih bir gelenek inşasına gayret edilmesi gerekmektedir. Çünkü Lokmân sûresi 20. âyetinde⁸³ de ifade edildiği gibi bir kişinin genelde din, özelde Allah hakkında konuşabilmesi/tartışabilmesi için ilme, yol göstericiye ve aydınlatıcı kitaba dayanması gerekmektedir. Fakat putperestlerin ve benzer inanç sahiplerinin atalarından devraldıkları bâtil inançları, gelenekleri, hurafeleri yaşatmakta ısrar etmeleri ne doğru bilgiye, ne akıl ve basirete, ne de ilâhî vahye dayanmaktadır; aksine sadece şeytanın bir aldatması olup 21. âyette ifade buyurulduğu üzere sonu da kaçınılmaz olarak cehennem azabıdır.⁸⁴ Âyette kıyamete kadar genelde hayatı, özelde geleneklerini sahih bir temele dayandırabilmek için başvurulması gereken mihenk taşlarının gözler önüne serildiğine dikkat edilmelidir.

Atalar geleneğini kutsayıp ona uymayı, yapılabilecek en iyi davranış biçimi olarak kabul edenlere göre bilgi, ataları-

virde “atalarımızın yolu” dedikleri yanlışlara taassupla bağlanarak akıllarını sağlıklı ve gerektiği gibi kullanma, hidayetten nasiplenme imkânlarını kendi elleriyle ortadan kaldırmakta; Allah'ın, kitabı ve peygamberi aracılığıyla bildirdiği hakikatlere karşı direnmek suretiyle dalâlette kalmayı sürdürmektedirler.” Komisyon (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, 3. bs., Ankara 2007, I, 255-256; “Onlara: “Allah'ın indirdiğine ve elçiye gelin” denildiğinde, “Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter” derler. (Peki,) Ya ataları bir şey bilmiyor ve hidayete ermiyor idilerse?” el-Mâide 5/104; Bakara sûresi 170. âyette akıl öne çıkarılırken Mâide sûresi 104. âyette bilgi öne çıkarılmıştır. Bu açıdan taklitten kurtulmanın insana bakan iki yönü, akıl ve bilgidir. Buna bir de Allah'ın hidayeti eklenmelidir.

⁸² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 194.

⁸³ “...Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır.”

⁸⁴ Komisyon, *Kur'an Yolu*, IV, 342.

nın tecrübe ettikleri ve kendilerine miras bıraktıkları bilgidir. Çünkü onlara göre yüzyıllardır yapılagelen dinî âyinler ve inanışlar, eğer yanlış olsaydı ataları tarafından mutlaka terk edilir veya düzeltilirdi. Allah, böyle düşünenlere atalarının yanlış yolda olduğunu hatırlatmış ve “*Bu konuda ne kendilerinin, ne atalarının hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan söz ne (kadar da) büyük. Onlar yalandan başkasını söylemiyorlar*”⁸⁵ buyurarak atalarından tevarüs ettikleri bilgilerin kaynağını tartışmaya açmıştır. Fakat onlar, atalarının yolunun doğruluğunu sınavabilecekleri bir mihenk taşına sahip olmadıkları için düştükleri hatayı anlayamamışlardır. Peygamberler onlara mihenk taşını/vahyi getirince de savunma reflekslerini devreye sokup onuhemen reddetmişlerdir. Böylece atalarından devraldıkları gelenekler, onların doğru bilgi kaynaklarına erişmelerine ve tâbi olmalarına engel olmuş, sonuçta atalarının izinden gidip onlar gibi sapmışlardır.⁸⁶ Hz. İbrahim’in putların acizliği hakkında akli delillerle yapmış olduğu itirazına⁸⁷ karşı kavminin “*Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk, dediler.*”⁸⁸ şeklinde hiçbir akli açıklama ve dayanağı olmayan cevap vermeleri bu durumun bir sonucudur.

Atalarından işittikleri her şeyi kesin bilgi olarak kabul eden toplumlar, vahyi de peygamberlerden değil onlardan duymak istemişlerdir. Fakat Kur’ân’da bu fikrin yanlışlığı vurgulanmakta ve insanın atalarına olan saygısının onların yanlış inanç ve fikirlerini benimseyip devam ettirmesini mazur gösteremeyeceği, bilakis böyle bir düşüncenin kişinin ahiret hayatını mahvedeceği uyarısı yapılmaktadır. “*Mûsâ, onlara apaçık olan âyetlerimizle geldiği zaman: “Bu, düzüp*

⁸⁵ el-Kehf 18/5.

⁸⁶ “Çünkü onlar, atalarını sapık kimseler olarak bulmuşlardı. Kendileri de onların izinden koşa koşa gitmektedirler Andolsun ki onlardan evvel geçenlerin çoğu da sapmıştı.”es-Sâffât 37/69-71.

⁸⁷ “*Peki dedi, Siz kendilerine dua ettiğinizde onlar (putlar) sizi işitiyorlar mı? Yahut taptığınızda size fayda veya tapmadığınızda size zarar verebiliyorlar mı?*” eş-Şuarâ, 26/72-73.

⁸⁸ eş-Şuarâ, 26/74.

uydurulmuş bir büyüden başkası değildir. Biz geçmiş atalarımızdan bunu işitmedik” dediler”.⁸⁹Bu gibi kişiler vahiy, kıyamet, risâlet gibi konularda bir karar verebilmek için atalarından yardım almaya çalışmışlar ve onların bu gibi konuları tasdik edip etmeyeceklerini öğrenebilmek amacıyla peygamberlerden onların tekrar diriltilmelerini istemişlerdir. “Bunlar diyorlar ki: “İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur. Biz diriltilecek değiliz. Eğer doğru sözlüyseniz, şu halde atalarımızı getirin bakalım.”⁹⁰ Allah, onların bu isteklerinde samimi olmadıklarını bildiği için içlerindeki gerçek düşüncelyi de yüzlerine şöyle vurmaktadır. “İşte böyle, senden önce de (herhangi) bir memlekete bir elçi göndermiş olmayalım, mutlaka onun refah içinde şımarıp azan önde gelenleri (şöyle) demişlerdir: “Gerçekten biz, atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk ve doğrusu biz, onların izlerine uymuş kimseleriz.” (O peygamberlerden her biri de şöyle) demiştir: “Ben size atalarınızı üstünde bulduğunuz şeyden daha doğru olanını getirmiş olsam da mı?” Onlar da demişlerdi ki: “Doğrusu biz, kendisiyle gönderildiğiniz şeyleri tanımıyoruz.”⁹¹

Mekke müşrikleri inançlarının ve hayat tarzlarının referansı olarak geleneğe sığınırken, esasen şirk dininin değişmeyen bir özelliğine göre davranmış oluyorlardı. Kur’ân, müşriklerin inanç ve hayat tarzının dayandığı bilgiyi her daim geleneklerinde bulduklarını haber vermektedir. Onlara göre ilim gelenektir geleneğin dışında veya ona aykırı bir bilgi hiçbir şekilde ilim niteliği kazanamazdı. Onlar, kanaatlerinin dayanağı olarak tecrübe edilmişlik/edilmemişlik durumunu kendileri için mutlak ölçü kılıyorlardı. Nesiller boyunca inanılan veya uygulanan olması nedeniyle, geleneklerini tecrübe edilmiş ve doğruluğu anlaşılmış kategorisine dâhil ederlerken; vahyi tecrübe edilmemiş bir bilgi olarak

⁸⁹ el-Kasas 28/36; Ayrıca bk. el-Mü’minûn 23/24, Sâd 38/7.

⁹⁰ ed-Duhân 44/36; “Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman: “Doğru iseniz, babalarımızı getirin” demelerinden başka bir delilleri olmamıştır.” el-Câsiye 45/25.

⁹¹ ez-Zuhuf 43/23, 24.

değerlendiriyorlardı. Bu, görünüşte doğru bir yaklaşımdı. Ama Kur'ân hemen sürece müdahale etmiş ve birçok defa vahyin sadece o anki elçinin şahsında ilk defa insanlığa sunulan bir şey olmadığını, ilk insandan itibaren hep var olan ve insanlığın ilk tanıyıp bildiği gerçek ilim olduğunu değişik vesilelerle açıklamıştır.⁹² *"Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!" diye Nûh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğini size de din kıldı.*"⁹³

4.2. İstikrar Kaynağı Olarak Atalar Geleneği

Gelenekler her daim süreklilik ister. Bir süreklilik zinciri ile geçmişten bugüne, oradan da yarına bağlanmak ister. Zaten süreklilik özelliği olmayan tutum, davranış, fikir ve kabuller gelenek vasfını taşıyamazlar. Bu özellik bir bakıma geleneğin sebep-i vücududur.⁹⁴ Doğruluğunu ve metanetini toplumun vicdanında ve yaşam tecrübelerinde ortaya koymuş olan hususlar, elbette ki sürekli olmalıdır. Onların değiştirilmesi toplumsal dengenin bozulması, insanların 'kendini inkâr etmesi, yabancılaşması ve yozlaşması anlamına gelmektedir. Ancak bu, tarihte üretilmiş ve bizlerin devraldığı her şeyin sürekli olacağı anlamına gelmemektedir.⁹⁵ Bu konuda Kur'ân "*...Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?*"⁹⁶ buyurarak, devam etmesi gereken geleneğin, doğruluğu kesin bir kaynağa dayanması gerektiğini, bu şartı sağlamayan geleneğin ise terk edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

⁹² Vatandaş, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Hayatı, s. 282-283.

⁹³ eş-Şûrâ 42/13; "...Babanız İbrâhim'in dinine uyun..."el-Hac, 22/78; "Hâlbuki daha önceki toplumlara da nice peygamberler göndermiştik." ez-Zuhruf 43/6.

⁹⁴ Armağan, *Gelenek*, s. 19; Ayrıca bk. Vural, "İslam düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik" s. 54.

⁹⁵ Güler, "Tarih ve "Tarih-Dışı" Arasında Gelenek", s. 49.

⁹⁶ el-Mâide 5/104; "*Şirk koşanlar diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz şirk koşardık, ne atalarımız ve hiçbir şeyi de haram kılmazdık.'* Onlardan öncekiler de, Bizim zorlu-azabımızı tadıncaya kadar böyle yalanladılar. De ki: "*Sizin yanınızda, bize çıkarabileceğiniz bir ilim mi var? Siz ancak zanna uymaktasınız ve siz ancak zan ve tahminle yalan söylersiniz.*" el-En'âm 6/148.

Câhiliye toplumlarının ilâhî mesaja karşı çıkmalarının-
daki en temel delillerden biri, bu mesajın gelenekle toplum
arasında var olan güçlü ilişkiyi zayıflatıp ortadan kaldıraca-
ğı, dolayısıyla toplumdaki birlik ve beraberliği yok edeceği ve
sonuçta mevcut sosyal, siyasal ve ekonomik düzenin boza-
cağı iddiasıdır. Peygamberlerin onların sosyal ve ekonomik
düzenlerini bozup yerine kendi hâkimiyetlerini kurmayı
amaçladıklarını iddia etmeleri de bu endişelerinin bir dışavur-
umudur.⁹⁷ Kur'ân, onların siyasal olarak endişelerini, “On-
lar: ‘siz ikiniz, bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)dan
çevirmek ve yeryüzünde büyüklük sizin olsun diye mi bize
geldiniz? Biz, sizin ikinize inanacak değiliz’ dediler.”⁹⁸ âyeti
ile; ekonomik endişelerini ise “Dediler ki: ‘Ey Şu‘ayb! Babala-
rımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yap-
mayı terk etmemizi sana namazın⁹⁹ mu emrediyor?...”¹⁰⁰ âyeti
ile haber vermiştir. Bu âyetler, geleneğe ısrarla sarılan top-
lumlarda vahye karşı çıkış sebebi olarak atalar geleneği öne
sürülse bile dirençlerinin arka planında başka hesapların

⁹⁷ Halis Çetin, siyasal iktidar sahiplerinin atalar geleneğine bu denli sahip
çıkma nedeni şöyle açıklamaktadır: “Gelenek toplumun eski ama eskimeyen
yaşam kaynaklarından biridir. Geleneğin bir tarafında toplumsal yaşam
kültürü, diğer tarafında ise siyasal iktidar vardır. Siyasal iktidar için,
olmazsa olmaz şart olan “süreklilik” yani kendisini tarihsel bir kökene
dayandırma sorunu, gelenek ile çözümlenir. Siyasal iktidarın ilk sebep ve
temel yarası gelenekler aracılığıyla topluma sunulur. Siyasal iktidara
sürekliliği bu geleneksel kurallar ve ilkeler kazandırır. Gelenek siyasal
iktidar ve toplumsal itaat arasındaki en köklü ve güçlü bağları içerir.” Çetin,
“Ezelden Ebede; Kadim Bilgeliliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek”, s. 154.

⁹⁸ Yûnus 10/78; “Hz. Mûsâ'nın getirdiği mucizeleri kabule asıl engel, ellerinde
tuttukları nüfuz ve gücün kendilerinden alınması endişesiydi. Güya
atalarından aldıkları emanete sahip çıkarak muhafazakâr bir tavır
sergilemeye çalışırken dahi “Bu yerde egemenlik ve nüfuz ikinizin olsun diye
mi?” sözleriyle gerçek rahatsızlıklarını açığa vurmuş oluyorlardı. Böyle bir
durumda yapılan çağrının gerçekliği üzerinde düşünmek yerine ne kadar ön
yargılı olduklarını açıkça muhataba hissettirip maneviyatını kırmak ve onun
bu çabadan vazgeçmesini sağlamak en kestirme yol olabilirdi. Nitekim “Biz
ikinize de inanacak değiliz” diyerek bunu denediler.” Komisyon, *Kur'ân Yolu*,
III, 126-127.

⁹⁹ Âyetteki “الصلاة” kelimesine namaz manasının yanında “din, iman, dua ve
okuma” manaları da verilmiştir. Bk. Fahreddin er-Râzi, Muhammed b.
Ömer, *Mefâtihu'l-gayb*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1981, XVIII, 44; Hâzin, Ebû'l-
Hasen Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzil*, Dârü'l-kütübi'l-
ilmiyye, Beyrut 2004, II, 499.

¹⁰⁰ Hüd 11/87.

olduğunu açıkça göstermektedir. Onlar, atalarının geleneğini sürdürmek görüntüsü altında tahakküm ve istismar üzerine kurdukları nizamı bozmamak, menfaatlerine hanel getirmek istemişlerdir.¹⁰¹

Dinî inançlarda önemli bir yere sahip olan atalar geleneği, geçmişten geleceğe nesilleri birbirine bağlamakta ve etnik bilincin güçlü şekilde devamına katkı sağlayan bir köprü görevi üstlenmektedir. Bu nedenle olsa gerek, inananlar için atalarının yolundan gitmek, geçmişi geleceğe bağlamak açısından olmazsa olmazdır. Onlara göre bir inancın haklılığı ya da doğruluğu kalplere, vicdanlara ya da akıllara hitap etmesiyle değil ataların izinde olup olmamakla ölçülmektedir.¹⁰²

Geleneğin yanı sıra onun dinî bir unsuru olan putlar, müşrik toplumdaki mevcut inançlara ve hayat tarzına meşruiyet sağlıyordu. Bu da müşrik liderler için çok önemli bir özellikti. Çünkü onlar, putları ile ayrıcalıklı, imtiyazlı konumlarını devam ettirme imkânı elde etmişlerdi.¹⁰³ Bu açıdan eşraf (mele), halkı peygamberlere ve vahye karşı kışkırtarak mevcut geleneklerin, dolayısıyla da kendi sosyo-ekonomik statülerinin devamını sağlamak istemişlerdi. Onların, halkı atalarının emaneti olan tanrılarıyla (putlarıyla) alay edildiği bahanesiyle kışkırtmak istemelerinin¹⁰⁴ temelinde de hep bu korku yatmaktaydı. Bunun için İslâm davetine ilk tepki verenler çoğunlukla toplumun zengin eşraf tabakası olmuştur.

4.3. Atalar Geleneğinin Üstünlüğü

Toplumların üzerine hayatlarını ikame ettikleri kadim

¹⁰¹ Günay, "Âbâ", I, 5.

¹⁰² Tözlüyurt, "Kur'an'da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi", s. 146-147.

¹⁰³ Vatandaş, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Hayatı, s. 301.

¹⁰⁴ "İçlerinden ileri gelenler, "Gidin, ilâhlarınıza tapmaya devam edin. İşte bu istenen şeydir." Sâd 38/6; "Bunun üzerine kendi kavminden inkâr eden ileri gelenler şöyle dediler: "Bu ancak sizin gibi bir beşerdir, size üstünlük taslamak istiyor. Eğer Allah dileseydi, bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık." el-Mü'minün 23/24.

gelenekleri, onların gerek günlük yaşamlarını gerekse toplumsal kimliklerini düzenlemeye devam edegelmiştir. Câhilî toplumlarda geleneksel otoriteyi sağlayan en büyük özellik, onları birbirine bağlayan ve aralarında kalıcı bir bağ kuran kan ilişkisidir. Bu toplumlarda geçmiş geleneklerin otoritesi bir babanın ya da damarlarda akan kanın fiziksel varlığı kadar doğal ve kalıcıdır.¹⁰⁵ Dolayısıyla babaya gösterilen saygı ve hürmet, doğal olarak ataların geleneklerine de gösterilmektedir. Atalar geleneğine bağlı toplumlarda inanç ve hayat tarzının ölçüsü, ahlâkî erdemlerin kaynağı, birey değil toplumdur; toplumsal tecrübe ve gelenektir. Onlara göre ancak nesiller boyu sürekliliğe sahip şeyler bir değer ifade ederdi. Yoksa bir anda yaygınlık kazanan, sadece bir kişinin bildirdiği şeylerin bir kıymeti olamazdı.¹⁰⁶ Bu yüzden seleflerin üstünlüğü veya geçmişe saygı, geleneğin aslı unsurlarından sayılmaktadır. Gelenekçilere göre geleneğin dayandığı geçmiş, her zaman bugünden daha saygıdeğer, otantik, hayırlı ve saf bir dönemi teşkil etmektedir.¹⁰⁷ Bu açıdan geçmişle bir hesaplaşma düşünülemez, geçmiş asla tartışılmaz. Fakat kategorik olarak bu yanlıştır ve anıtsallaştırıcı, koruyucu tarih duygusunun bir ürünüdür. Hiçbir şey, geçmişte olduğundan dolayı değerli olamaz. Tarihte önce gelenin sonra gelenen zorunlu olarak bir üstünlüğü olmadığı gibi; sonra gelenin önce gelene de zorunlu bir üstünlüğü yoktur. Geçmişten şimdiye taşınabilecek, şimdinin kurulmasına yardım edecek unsurlar bulma imkânı her zaman vardır. Ancak bu, geçmişin yanlışlarını korumayı veya ona saygı duymayı gerektirmez.¹⁰⁸ Fakat genellikle câhilî toplumlar, atalarından tevarüs ettikleri tüm gelenek kalıplarına büyük bir bağlılık sergilemekte ve onları asla terk etmek istememektedir.

Gelenek kendini her zaman ve zeminde kâmil ve eksik-

¹⁰⁵ Dabaşı, *İslâm'da Otorite*, s. 42.

¹⁰⁶ Vatandaş, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Hayatı, s. 284.

¹⁰⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Nşr. Halil Eser, Mektebetü Eser, İstanbul 1389, I, 274.

¹⁰⁸ Güler, "Tarih ve "Tarih-Dışı" Arasında Gelenek", s. 49.

siz olarak tanımlar.¹⁰⁹ Bu açıdan ortaya atılan yeni fikirler, teklifler hoş karşılanmaz ve reddedilir. Kadim ataların bilemediği ve gelecek kuşaklara aktarmadığı bir fikir veya âdet güvensiz addedilir. Çünkü her yeni, zımnen gelenekte bir eksiklik var olduğu düşüncesini içermektedir. Bu ise ona kutsallık atfeden toplumlar için kesinlikleatalara ihanetle eşdeğer,kabul edilemez bir şeydir. Geleneği kutsayan bu tutum, peygamberlerin tebliğinin önündeki en büyük engellerden biridir.14-15 asır öncesi Arap putperestlerinin orta yere diktikleri ve kutsadıkları putların vahye engel olmasına benzer bir biçimde günümüz insanların sahih din anlayışına dönme çabalarına belli odaklarca başlangıçta ortaya dikilen ve zamanla “gelenek”, “kültür” veya “töre” adıyla “toplumsal kalıplara” dökülen ön yargılar ve klişeler engel olmaktadır.¹¹⁰

Kur’ân, yapılmasını emrettiği bazı ameller için câhiliye döneminde uygulananâdetlerden örnekler vermektedir. Örneğin Müslümanlardan hac ibadetini bitirdiklerinde Allah’ı çokça zikretmeleri istenmiş ve bunun için câhiliye dönemindeki geleneklerinden örnek verilmiştir. Araplar,câhiliye döneminde âdetleri üzerine hac ibadetini bitirdikten sonra Mina’da toplanıp atalarını över ve özel günlerini yâd ederlerdi.¹¹¹Şu âyet, hac ibadetinden sonra Allah’ın çokça ve samimi bir şekilde anılmasını emrederken aynı zamanda câhiliye geleneğinde atalara verilen değeri de gözler önüne sermektedir. “(Hac) ibadetlerinizi bitirdiğinizde, artık (câhiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anma ile Allah’ı anın. İnsanlardan öylesi vardır ki: “Rabbimiz, bize dünyada ver” der; onun ahirette nasibi yoktur.”¹¹²

4.4. Atalar Geleneğini Taklit ve Takipte Israr

Taklit,insanın bir başka kişinyaptığının veya söylediğinin hak olduğuna itimat ederek düşünmeksizin ve delil-

¹⁰⁹ Armağan, *Gelenek*, s. 19-20.

¹¹⁰ Atalay, *Bilinç ve Put*, s. 121.

¹¹¹ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’viliâyi’l-Kur’ân*, tahk.: Abdülmuhsin et-Türki, Dâru Hicr, Kahire 2001, III, 535.

¹¹² el-Bakara 2/200.

lerine bakmaksızın onun yolundan gitmesidir.¹¹³İnsanın başkalarının fiillerini örnek almasını/taklit etmesini yaratılıştan getirdiği bir özelliğe bağlayan Şâtıbî, kişilerin bu özelliklerinden koparılmalarının hiçbir şekilde mümkün olmadığı görüşündedir. Özellikle bu fiillerin itiyat halini alması, sürekli tekrarlanması ve örnek alınan kişiye karşı bir muhabbet ve meyil duyulması halinde bu imkânsızdır.¹¹⁴ Gelenekitaat ve taklit olmadan varlığını sürdüremeyeceği için kendisinin vücuda getiren yapıya ve bu yapının gereklerine, kurallarına kayıtsız şartsız itaat edilip aynıyla taklit edilmesini istemektedir. Bu itaatin temelinde toplumdan dışlanma, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik yaptırımlar, hatta toplum tarafından öldürülme korkusu gibi sebeplerin olması bir yana burada söz konusu olan zoraki bir itaat değil içselleştirilmiş bir itaattir. Çünkü geleneğin kuralları sosyalleşme sürecinde ferde zerk edilir. Böylece insanlar neyin bilinip bilinemeyeceğini, neyin iyi neyin kötü olduğunu, neye itaat edip neye itiraz edeceklerini hep bu süreç içinde içselleştirirler. Böylece birey, gelenek varlığını ve sıhhatini koruduğu müddetçe geleneğin dışında bir çözüm arama lüzumunu hissetmez ve geleneğe itaat eder.¹¹⁵

Geleneğin doğruluğunun sorgulanmadığı ve ona körü körüne itaatin istendiği toplumlarda, yeni bir fikir her zaman tepkiyle karşılanmıştır. Peygamberlere yapılan itirazlara da bu açıdan bakmak gerekir. Çünkü vahiy, var olan geleneği sorgulamakta ve tevhidî ölçülere uymayan yönlerini değiştirmek istemektedir. Bu noktada câhilî gelenek, ataları takip ve taklit etmeyi onlara gösterilen saygının bir neticesi kabul edilmektedir. Fakat İslâm, kişilerin ferdi olarak sorumluluk

¹¹³ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Mu'cemü't-ta'rifât*, tahk.: Muhammed Sıddık Minşâvî, Dârü'l-Fazîle, Kahire 2004, s. 58.

¹¹⁴ Ayrıca Şâtıbî, Rasûlullah'ın müşrikleri imana davete başladığında onların atalarının geleneklerini takip ettiklerini ve bazı müşriklerin bu konuda sonuna kadar direndiklerini aktarmaktadır. Şâtıbî, Ebû'İshâk, *el-Muvâfakât -İslâmî ilimler Metodolojisi-*, Çev.: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, IV, 249-250.

¹¹⁵ Armağan, *Gelenek*, s. 20-21.

taşıdığını hatırlatarak herkesin kendi yaptıklarından ve yaptıklarından hesaba çekileceğini,¹¹⁶ kişinin atasının yanlış yolunu takip gibi bir sorumluluğunun bulunmadığını¹¹⁷ hatta onu terk etmekle yükümlü olduğunu hatırlatmaktadır.

Atalarının geleneklerini yeterli gören, onları sorgulamak suretiyle yanlış ve eksik yönlerini tespit edip düzeltme cesareti gösteremeyen toplumlarda, geleneği taklit ve takip son derece katı bir şekilde uygulanmaktadır. Hatta peygamberlerin, bu ısrarı sürdürmeleri halinde Allah'ın azabının geleceği yönündeki hatırlatmalarına kulak asmamışlar; bilakis alay ederek azabın bir an önce gelmesini istemişlerdir.¹¹⁸Bu gibi toplumların atalarının gittiği yolu adım adım taklit ettikleri gerçeği ise şöyle açıklanmaktadır. “(Ey Muhammed!) Şunların tapmış oldukları şeylerin batıl olduğu konusunda şüpheye düşme. Onlar sadece, daha önce babalarının tapmış olduğu gibi tapıyorlar. Şüphesiz biz onlara (azaptan) paylarını eksiksiz olarak tastamam vereceğiz.”¹¹⁹

Taassup, herhangi bir tarafa bağlılıktan dolayı delilin apaçık bir şekilde ortaya çıkmasından sonra bile körü körüne taklit ve bunun neticesinde gerçeği ve kesin bilgiyi reddetme halidir.¹²⁰Kur'an, atalarının yanlış inançlarını ve hayat tarzlarını körü körüne sürdürerek hak dine karşı direnen inkârcıların tutumlarını anlatıp eleştirme bağlamında, onların düşünerek ve bilerek inanmak yerine taassup ile

¹¹⁶ “...Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez...” el-En'am 6/164; Ayrıca bk. el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

¹¹⁷ “Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.” el-Bakara 2/134.

¹¹⁸ “Dediler ki: Sen bize yalnızca Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarınızı bırakmamız için mi geldin? Eğer gerçekten doğru isen, bize vadettiğin şeyi getir, bakalım.” el-A'raf 7/70.

¹¹⁹ Hüd 11/109; “İşte böyle, biz senden önce hiçbir memlekete bir uyarıcı göndermedik ki, oranın şımarık zenginleri, “Şüphe yok ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz” demiş olmasınlar.” ez-Zuhruf 43/23.

¹²⁰ Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali, *Keşşâfüstâhâti'l-fünûnve'l-ülûm*, tahk.: Ali Dahrûc ve diğ.leri, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996, I, 485.

hareket ettikleri vurgulamaktadır.¹²¹Bir âyette, Allah'ın bildirdiği gerçeklere uymaları istendiğinde atalarının tuttuğu yolda yürüyeceklerini söyleyen müşrikler, atalarının akla uygun davranıp davranmadığı, tuttukları yolun doğru olup olmadığı üzerinde düşünmeye davet edilmekte ve bilinçsizce atalarının yolunu izleyenler çobanın sesine göre hareket eden sürüye benzetilerek, “*Onlar sağır, dilsiz ve kördür, çünkü akıllarını kullanmazlar*”¹²² şeklinde eleştirilmektedir.Bu âyetin tefsirinde Hamdi Yazır, atalara körü körüne taparcasına sevgi beslemenin, ne olursa olsun atalar yolundan gitmenin ve özellikle ilimden, dinden nasibi olmayan, hata ve sapıklıkları Allah tarafından açıklanmış bulunan ataları taassupla taklit etmenin aynı zamanda onları, Allah'a şirk koşmak olduğunu kaydetmektedir.¹²³

4.5. Şirkin Kaynağı Olarak Atalar Geleneği

İnsanfitratında Allah'ı tanıma ve O'na boyun eğme duygusu vardır. Bazen bu duygu yanlış bilgilerin tesirinde kalarak hurafelerle dolu inanç ve ibadet şekillerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İnsanlar zamanla karşılaştıkları etkileyici olayları kıssalar halinde kendilerinden sonraki nesillere anlatırken olayların sebeplerini, izah edemedikleri manevi güçlere bağlamışlardır.¹²⁴ Bu yolla olağanüstü güçler atfedilen bazı kişi veya nesnelere, zamanla kendilerinden yardım istenilen ve tapınılan varlıklar haline dönüştürülmüştür.

İnsanlar fitrî olarak ebeveynini, akrabalarını ve atalarını sevmektedir. İslâm'da bu sevginin Allah'ın emir ve yasaklarına uyma,¹²⁵ din ortaklığı,¹²⁶ hakkaniyet¹²⁷ gibi belli kuralları

¹²¹ Örn. bk. el-Mâide 5/104; el-Enbiyâ 21/52-54; Lokmân 31/21-22.

¹²² el-Bakara 2/170-171.

¹²³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. bs., İstanbul 1979, I, 585.

¹²⁴ Abay, *Kur'ân Kıssaları*, s. 28.

¹²⁵ “Biz, insana, ana babasına iyilik etmesini emrettik. Şayet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduğunuzu size haber vereceğim.” el-Ankebût 29/8.

vardır. Kişinin bu kuralları göz ardı etmesi, onu atalarını sevmeye ve yüceltme hususunda ifrata götürebilir. Böyle durumlarda atalara karşı fitraten duyulan saygı ve sevginin zaman zaman aşırı bir şekle dönüştüğü, hatıralarını ölümlerinden sonra da çeşitli şekillerde yaşatma fikrinin ve çabasının doğduğu görülmüştür. Özellikle toplumun önderleri olan yöneticiler, savaşçılar, din adamları, bilginler gibi saygı duyulan kişilerin zamanla unutulmamaları için anılmaları, heykellerinin yapılması ve zamanla yapılan bu heykellere tapınılması başlanması putçuluğun temelini oluşturmuştur. Öte yandan ruhların yaşamaya devam ettiğine inanılmakla birlikte bu yaşama keyfiyetinin bilinmemesi veya yanlış değerlendirilmesi, ilkin ölümlerinin ruhlarından korkup çekinmeye, daha sonra da onlara tapınmaya yol açmıştır.¹²⁸ Kur'an'da insanları yanlış yola sevk etmesi nedeniyle sakındırılan câhili atalar geleneğinin bir adım ötesini Atalar Kültü oluşturmaktadır. Atalar kültü ailenin ölmüş üyelerine karşı sevgi, saygı, tazim ve korkuyu ifade eder. Saygı ve tazim esasen hayatta iken büyüklere, yaşlılara, özellikle baba ve atalara karşı duyulan ilgi ve yakınlıktan kaynaklanır. Korku ise ata ruhlarının mekân ve zamana bağlı olmaksızın geriye döneceği, yaşayanlara zarar verebileceği inanç ve endişesinden ileri gelir. Her iki durumda da ata ruhlarının hayattaki insanlarla ilişkisinin devam ettiği

¹²⁶ "Nûh, Rabbine seslenip şöyle dedi: "Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin va'din elbette gerçektir. Sen de hükmedenlerin en iyi hükmedenisin. Allah, "Ey Nûh! O, asla senin aileden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O hâlde, hakkında hiçbir ilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim" dedi." Hûd 11/45-46; "Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletmezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola erdirtir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir." el-Kasas 28/56.

¹²⁷ "Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun." en-Nisâ 4/135.

¹²⁸ Günay Tümer, "Atalar Kültü", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1991, IV, 42.

inancı esastır.¹²⁹ Bu saygı ve korku ile başlayan tapınma âyinleri, zamanla ataların heykellerinin vesimgesel yapıtların yapılması putperestliğe geçişe neden olan en önemli sebeplerden biri olmuştur.

Bir şeyi veya kişiyi çok sevmek, insanı Allah'ın iradesi yerine o şeyin iradesine teslim olmaya götürebilmektedir. Nûh kavminin putlarının da o toplumda yaşamış bazı seçkin, sâlih insanların sembolleri olması, ataları aşırı sevmenin putçuluğa neden oluşuyla ilgili önemli bir örnektir. Hz. Nuh'un kavmi ilk zamanlar çok sevdikleri bu insanların hatırasını canlı tutmak için heykellerini yapmışlar, zamanla o heykelleri putlaştırmışlardı.¹³⁰ Tefsir kaynaklarında Nûh sûresinde adı geçen putlar¹³¹ ile ilgili olarak, bunların Hz. İdris'in ümmetinden sâlih kişilere ait isimler olduğu rivayet edilmektedir.¹³² Bu sâlih kişilerin ölümlerinden sonra önceleleri onların anılarını canlı tutmak ve hatıralarına saygı göstermek amacıyla heykelleri yapılarak her birine bu sâlih kişinin ismi verilmiş; fakat kutsallık yüklenen bu heykellere gösterilen saygı ve etraflarında düzenlenen anma törenleri, gün geçtikçe onların ibadet edilmeye layık birer tanrı oldukları inancına evrilmiştir. Bu geçişin nasıllığı hakkında Hamdi Yazır, şu rivayeti aktarmaktadır: "Vedd, kavmi içinde sevgili müslim bir er idi. Vefat edince Babil arzında kabrinin etrafında ordu kurdular, matem tuttular. İblis, bunların bu feryadını görünce bir insan suretinde onlara: "Sizin feryat ve eleminizi görüyorum, size onun bir suretini yapsam toplandığınız yere koysanız da onu ansanız!" dedi. Peki dediler, onun gibi bir tasvir yaptı. Mecma'larına koydular, onu anarlardı. İblis bunu görünce: "Nasıl evlerinize de yapsam herkes evinde de ansa olur mu?" dedi, onu da yaptı, o suretle onu

¹²⁹ Tümer, "Atalar Kültü", IV, 42.

¹³⁰ Vatandaş, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Hayatı, s. 295.

¹³¹ "Şöyle dediler: 'Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'i, Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın.'" Nûh 71/23.

¹³² Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, Konya 1992, s. 81-82.

anarlardı. Sonra evlatları yetiştirdi, ona yaptıklarını görüyorlardı. Nesil uzadıkça onu neye andıkları unutuldu. Tuttular ona ma'bud diye ibadet etmeğe başladılar. İşte arzda Allah'ın gayri ilk ibadet edilen Vedd oldu.”¹³³

Kur'ân, müşriklerin değer verip taptıkları putların hiç bir temelini olmadığını anlayabilmeleri içinısrarla şirkin en büyük alameti olan putçuluğun dayandığı temelleri sorgulamakta ve putların ataların uydurup ortaya attıkları bir takım isimlerden ibaret olduğunu hatırlatmaktadır. “*Hûd, ... Allah'ın, haklarında hiçbir delil indirmediği, yalnızca sizin ve babalarınızın uydurduğu birtakım isimler (düzmece tanrılar) hakkında mı benimle tartışıyorsunuz...dedi.*”¹³⁴ Allah, insanların fitratına kendisinin varlık ve birliğini tanımaya doğuştan yatkınlık kabiliyeti vermiştir. Bunun sayesinde insan Hakk'ı aramaya meyyaldir. Bu nedenle fitraten Hakk'a meyyal yaratılma, atalarının yaptıklarını yapıp suçu onlara atma savunmasını geçersiz kılmaktadır. “... İşte bu şahitlik, kıyamet günü, “Bizim bundan haberimiz yoktu.” dememeniz yahut “Allah'tan başka varlıklara ilkin atalarımız tanrılık yakıştırdı. Biz onlardan sonra dünyaya gelmiş bir nesiliz. Rabbimiz! Bu bozuk inancı ortaya çıkaran atalarımızın yanlışlıkları yüzünden bizi helak mi edeceksin?” diye mazeret üretmemeniz içindir.”¹³⁵

5. İman ve Küfür Sınırında Atalar Geleneği

Kur'ân iman ve küfür sınırında ataların etkisini her zaman ön plana çıkarmaktadır. Geleneğin insan iradesi üye-

¹³³ Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, VIII,5377.

¹³⁴ el-A'râf 7/71; “Sizin Allah'tan başka taptıklarınız, Allah'ın kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği, sizin ve atalarınızın ad olarak adlandırdıklarınızdan başkası değildir. Hüküm, yalnızca Allah'ındır. O, Kendisi'nden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru olan din işte budur, ancak insanların çoğu bilmezler.” Yûsuf 12/40; “Bu (putlar ise,) sizin ve atalarınızın (kendi istek ve öngörünüze göre) isimlendirdiğiniz (keyfi) isimlerden başkası değildir. Allah, onlarla ilgili 'hiçbir delil' indirmemiştir. Onlar, yalnızca zanna ve nefislerinin (alçak) heva (istek ve tutku) olarak arzu ettiklerine uyuyorlar. Oysa andolsun, onlara Rablerinden yol gösterici gelmiştir.” en-Necm 53/23.

¹³⁵ el-A'râf 7/172-173.

rindeki etkisini kabul ederek bu etkiyi hakka yönlendirmek için ısrarla Allah'ın hem onların hem de atalarının yaratıcısı ve Rabbi olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Örneğin puta tapmanın saçmalığı bu gerçeğin ön plana çıkarıldığı şu âyet ile ortaya konulmuştur: “*Yaratıcıların en güzelini, sizin ve geçmiş atalarınızın Rabbi olan Allah'ı bırakarak Ba'l'e¹³⁶ mi tapıyorsunuz?*”¹³⁷

Atalar geleneği imanın önündeki engellerin en güçlülerindenidir. İnsanlar mihenk taşı olarak geleneğin öngördüğü öncülleri kabul edince peygamberlere itirazlarında da her zaman atalarının durumlarını öne sürmüşlerdir. Onlara göre eğer takip ettikleri yol yanlış olsaydı, ilk olarak ataları bunu fark edip o yolu terk ederlerdi. Atalarının sahip çıkarak kendilerine miras bıraktığı bu yol asla yanlış olamazdı. Bu iddialarına ise atalarının refah içinde yaşamasını ve Allah tarafından herhangi bir cezaya çarptırılmamasını delil olarak göstermişlerdir. Kur'an kendileri gibi atalarının da refah içinde yaşamasını şöyle izah etmektedir: “*Evet, biz onları da atalarını da dünya nimetlerinden faydalandırdık. Öyle ki uzun süre yaşadılar. Ama artık görmüyorlar mı ki, biz yeryüzünü çevresinden (onların imkân, refah ve nüfuz alanlarını gitgide) daralttığımızı eksiltiyoruz? O hâlde iken onlar mı galip gelecekler?*”¹³⁸ Ayrıca onların dünyada refah içinde yaşamalarının yaptıklarının hesaba çekilmeyeceği anlamına gelmediğini de özellikle hatırlatmaktadır. “*Eğer Allah, insanları*

¹³⁶ Ba'l, başta Ken'âniler olmak üzere eski Yakındoğu topluluklarının çoğunda Tanrı'ya verilen bir isimdir. Bu kelime aslında yüce yaratıcının rab vasfını ifade ediyordu. Beşerin müşahhasa olan temayülü yüzünden bazı insanlar Allah'ın ba'l vasfının tecellisiyle ilgili olan yaratma, verimli kılma, kemale erdirmeye gibi cemel sıfatları üzerinde fazlaca durarak O'nu rüzgâr, yağmur ve bereket veren tabiat tanrısı şeklinde tasavvur ettiler ve sonra da boğa ile temsil ederek putlaştırdılar. Böyle durumlarda Allah'ın peygamberleri insanları bu bâtil inançtan vazgeçmeye çağırdılar. Suat Yıldırım, “Ba'l”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 553-554.

¹³⁷ es-Sâffât 37/125-126; Ayrıca bk. eş-Şuarâ 26/26; ed-Duhan 44/8.

¹³⁸ el-Enbiya 21/44; “*Onlar, “Seni eksikliklerden uzak tutarız. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki, sonunda seni anmayı unuttular ve helâke giden bir toplum oldular” derler.*” el-Furkân 25/18.

*kazandıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerkü-
renin sırtında hiçbir canlı bırakmazdı. Ne var ki, onları belirli
bir süreye kadar erteliyor. Nihayet süreleri gelince (gerekeni
yapar). Çünkü Allah, kullarını hakkıyla görmektedir.”¹³⁹*

Gelenek takipçileri öne sürdükleri bu delilin tutarlı ol-
madığını ve her şeye hâkim olan Yüce Rabbi göz ardı edeme-
yeceklerini anlayınca ilginç bir savunma psikolojisi sergile-
mişlerdir. Bu da takip edegeldikleri geleneğin ve inancın Allah
tarafından izin verilmek suretiyle onaylandığını¹⁴⁰ hatta em-
redildiğini savunmalarındır.¹⁴¹ Kur’ân ise Allah’ın kullarına

¹³⁹ Fâtır35/45.

¹⁴⁰ “Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi, biz de ortak
koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Onlardan
öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda
azabımızı tattmışlardı. De ki: “Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz
var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve
siz sadece yalan söylüyorsunuz.” el-En’âm 6/148; “Allah’a ortak
koşanlar, dediler ki: “Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan
başka hiçbir şeye tapmazdık, O’nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram
kılmazdık.” Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere
düşen sadece apaçık bir tebliğdir.” en-Nahl 16/35; Allah’a ortak koşan
ve atalarının izinden giderek putlara tapanlar, yaptıklarının hak olduğu
iddiasını şöyle bir savunmaya dayandırmışlardı: “Eğer Allah dilemiş
olsaydı biz, onun dışında putlara tapmazdık. Allah, bizlerin de
atalarımızın da böyle yapmamıza razıdır. Aksi halde mutlaka ya bizi
cezalandırarak bundan vaz geçirirdi veya bizi başka türlü davranmaya
(doğru yola) yönlendirirdi.” Taberî, Câmi’u’l-beyân, XIV, 216.

¹⁴¹ “Çirkin bir iş işledikleri vakit, “Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk,
Allah da bize bunu emretti” derler. De ki: “Şüphesiz, Allah çirkin işleri
emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah’ın üzerine mi atıyorsunuz?” el-
A’râf 7/28; “Putperestler, kendilerine atalarından kaldığı, kendi
gelenekleri olduğu gerekçesine dayanarak işlediklerinin kötülük
olduğunu kabul etmiyor; daha da ileri giderek “Allah da bize bunu
emretti” diyorlardı. Aslında bu apaçık bir yalandı. Çünkü “Allah
kötülüğü emretmez.” Şu halde gelenekleri körü körüne devam ettirmek
yerine iyilerini kötülerinden ayırmak gerekir. Bunun ölçüsü de Allah’ın
emrine yani O’nun kitabına, peygamberinin uygulamalarına ve Allah’ın
insan varlığına doğuştan bahşettiği akliselime uyup uymadığıdır. Âyet
şöyle bir hakikate de ışık tutmaktadır: Geçmişte ve günümüzde nice
insanların, İslâm’ın gerçekleri kendilerine ulaştığı halde, eski geleneksel
inanç ve yaşayışlarında ısrar etmelerinin temel sebebi kör taklitçiliktir.
Onlar, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi, aslı gerçek olsa da, zamanla
bozularak gerçeklik ve geçerlilik değerini büyük ölçüde kaybetmiş ve
hakiki bir din olmaktan ziyade gelenekler manzumesinden ibaret kalmış
telakkilere dayanan inanç ve hayat tarzlarını, Allah’ın uygulanmasını
emrettiği din zanneder, bunu savunurlar. Bu büyük yanılığın asıl

sadece vahiy aracılığı ile bir delil indirdiğini hatırlatarak onlara bu iddialarını hangi ilâhî kitaba dayandırdıklarını sormaktadır. “Eğer Rahmân dileyseydi, biz onlara kulluk etmezdik” dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar. Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de onu mı sarılıyorlar?”¹⁴² Ellerinde böyle bir delil olmadığı gibi yalan ve iftiraların asıl nedenini de yine kendi ağızlarıyla şöyle itiraf etmişlerdir: “İşte böyle, biz senden önce hiçbir memlekete bir uyarıcı göndermedik ki, oranın şımarık zenginleri, “Şüphe yok ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz” demiş olmasınlar.”¹⁴³

Küfürde direnme konusunda etkili olan atalargeleneği faktörü, imandan sonra da etkisini sürdürmektedir. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere kişinin atalarını sevip sayması fitrî bir duygudur. İslâm bu duyguyu kabul edip onu yardımlaşmanın, dayanışmanın temeline yerleştirmek suretiyle hakka yönlendirmiştir.¹⁴⁴ Ayrıca müminleri söz konusu duygu ile imanın karşı karşıya gelebileceği durumlarda ne yapmaları gerektiği konusunda uyarmıştır. “Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir.”¹⁴⁵

Kur’ân, kendilerinden öncekilerin geleneğini takip edip küfre düşen toplumların ahiretteki acınacak durumlarını aktardığı el-A’râf sûresinde, sonraki nesillerin önceki nesilleri suçladıklarını haber vermektedir. “Allah, şöyle der: “Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin.” Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yol-

sebebi ise, bilinçli ve objektif düşünmek yerine gelenek taassubuna saplanmaktır.” Komisyon, *Kur’ân Yolu*, II, 514.

¹⁴² ez-Zuhruf 43/20-21.

¹⁴³ ez-Zuhruf 43/23.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/215; Meryem 19/14; Lokmân 31/14; el-Ahkâf 46/15.

¹⁴⁵ et-Tevbe 9/23-24. Ayrıca bk. el-Mücâdele 58/22.

daşına lânet eder. Nihayet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için, “Ey Rab-bimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver” derler. Allah, der ki: “Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz. Bu sefer öndekiler de sonrakilere derler ki: “Gördünüz ya, sizin bize karşı bir ayrıcalığınız olmadı, artık kendi işlediklerinizin cezası olarak tadın azabı!”¹⁴⁶ İnsanlar ve cinler, âhiret hayatına adım attıklarında ilâhî ferman uyarınca her “ümme” benzer hayat felsefesini benimseyip yaşamış ve yaşatmış olan kendilerinden önceki topluluklara katılacaktır. Böylece insanlık tarihi boyunca Allah’ın âyetlerini ve peygamberlerini yalanlayıp, sapık inançlar ve ideolojiler türetenlerle bunları benimseyip yaşatanlar âhirette bir araya geleceklerdir. Artık inkârcıların kendi kendilerinin aleyhlerinde şahitlik edecekleri ölçüde hak ve bâtıl, iyi ve kötü apaçık ortaya çıktığı için sonrakiler önkilere (atalarına) veya inkârları ve kötülükleri yaşatanlar bunları türetenlere, kendilerini ayartıp saptırdıkları gerekçeyle lanet okuyup suçlarının iki katıyla cezalandırılmalarını isteyeceklerdir.¹⁴⁷ Kur’ân ise ayrı ayrı her kuşak için işledikleri günahı bizzat işlemiş olduklarından dolayı bir, daha sonra gelenlerin bu günahları örnek alıp işlemelerine vesile oldukları için de bir olmak üzere, iki kat ceza verileceğini haber vermektedir. Çünkü bâtıl bir düşünce ortaya atan veya hareket başlatan kişi veya toplum, yalnız kendi hatasından sorumlu olmayıp aynı zamanda bundan etkilenmeye devam edenlerin eylemleri neticesi doğan kötülüklerden de sorumlu tutulacaklardır.¹⁴⁸

Kur’ân, atalar geleneğinin kişiyi çepeçevre kuşatıp onu etkilemesi gerçeğini kabul ettiği gibi vahyin hakikati karşısında bu zincirleri kırıp kendisine uzatılan kurtuluş ipini

¹⁴⁶ el-A’râf 7/38-39.

¹⁴⁷ Komisyon, *Kur’ân Yolu*, II, 523-524.

¹⁴⁸ Mevdüdi, Ebu’l A’lâ, *Tefhîmu’l-Kur’ân Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, Çev.: Muhammed Han Kayanî ve diğerleri, İnsan Yayınları, 2. bs., İstanbul 1991, II, 32.

yakalayabileceğini de göstermektedir. Eğer geleneğin zincirleri kırılmayacak kadar sert olsaydı, Allah insanlara güçlerinin üstünde bir sorumluluk yüklemiş olurdu ki bu muhal bir durumdur.¹⁴⁹ Tüm peygamberlere iman eden müminler bu zincirin kırılabilmesinin en büyük delilidir. Kur'ân bu duruma Sebe' melikesi Belkıs'ı örnek vermektedir. O, müşrik bir toplum içinde doğup yetişmişti.¹⁵⁰ Fakat Hz. Süleymân, kendisini ve halkını Hak dine davet edince çekinmeden kabul etmişti.¹⁵¹

Sonuç

İçinde doğup büyüdüğü, hayatı ve çevreyi tanıdığı toplumun tüm kodlarını benliğine nakşeden insan, ister istemez toplumun geleneğinden etkilenmekte, bazen de âdeta onun esiri olmaktadır. Hayatın devamlılığı adına elzem olan gelenekler, köklerini vahiyden almadığı zaman insanın küfre düşmesine zemin hazırlamaktadır. Kişinin fitraten ebeveynini, akrabalarını ve atalarını sevmesi, onların tutum ve davranışlarını devam ettirmesine neden olmaktadır. Bu durum, özellikle inanç konusunda çok katı bir tavır sergilenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Câhili toplumlar, peygamberlere en çok atalarının yolunu terk etmek istememeleri nedeniyle karşı çıkmıştır. Onlar atalarının yolunu gerçek bilginin kaynağı olarak kabul ettikleri için ortaya çıkan her yeni düşünceyi kabul edilemez saymışlar ve “tecrübe edilmemiş” diye vasıflandırdıkları yeniye reddetmişlerdir. Kur'ân ise gelen vahyi yeni olarak vasıflandırıp reddedenlere Allah'ın insanı yaratmasından o güne kadar devamlı olarak peygamberler gönderdiğini ve kitaplar indirdiğini hatırlatmıştır. Gerçek bilginin kaynağını akıl, duyular ve haber-i sâdik olarak belirleyen Kur'ân, câhili top-

¹⁴⁹ el-Bakara 2/286.

¹⁵⁰ “Daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler ona engel olmuştu. Çünkü o inkâr eden bir kavimden idi.” en-Neml 27/43.

¹⁵¹ “Belkıs, “Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmişim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum” dedi.” en-Neml 27/44.

lumların bilgi anlayışını sorgulamış ve reddetmiştir.

Toplumların hayatın istikrar kaynağı olarak gördükleri geleneklerini sorgulamadan savunmaları, onların atalarını ve geleneklerini üstün ve dokunulmaz olarak kabul etmelerinin bir sonucudur. Onlar, geleneklerini savunmakla hem siyasal hem de ekonomik açıdan geleceklerini garanti altına almak istemişlerdir. Bu açıdan atalarını takip ve taklitte ısrarcı olmuşlar hatta taassup derecesinde savunmuşlardır.

Atalarını üstün görme ve bu nedenle onların hatıralarını her daim hatırlama, yâd etme isteği zamanla onların heykellerinin yapılmasına neden olmuştur. Bu heykellere gösterilen aşırı tazim ise zamanla şirke kapı açmış ve tapınılan putlar gerçek vasıfları unutulmuş ve tanrılaştırılmıştır.

Tüm peygamberlerin şirk ile mücadelelerinde karşılıklı olarak çıkan en büyük direnç noktası atalar geleneği olmuştur. Bu geleneğin zincirlerini kırmak için mucizeler gönderilmiş, hak ve hakikat tüm çıplaklığı ile ortaya konulmuştur. Sonuçta tüm insanlık tarihi boyunca vahye dayalı gelenek her daim var olagelmış ve Allah, tüm insanlara bu geleneği takip etmelerini emretmiştir. Bu noktada Müslümanların dikkat etmesi gereken husus, geçmiş ümmetlerin düştüğü yanlışlara düşmemek ve atalarından gelen tüm dinî geleneklerin sahihliklerini, bilgi kaynaklarımız olan Kur'an, duyular ve akıl ile usulüne uygun olarak test etmektir. Görülen yanlışlıklar karşısında yapılması gereken geleneğin yerine modern şartlara uygun yabancı kültür transferi değil İslâm'ın temel esasları dikkate alınarak geleneğin incelenmesi, yükseliş ve gerileme dönemlerindeki ana etkenlerin tespit edilmesi ve bunlar neticesinde geleneğin ıslah edilmesidir. Bu sayede işlevsizleşen dinî bir gelenek canlanarak toplum üzerindeki olumlu etkisini devam ettirebilir. Binâenaleyh tüm bu süreçte Kur'an'ın onlarca âyet ile üzerinde durduğu atalar geleneği ile ilgili mesajlarını her neslin dikkate alması ve onları gündelik hayatlarına taşıması elzemdir.

Kaynakça

- Abay, Muhammed, Kur'an Kıssaları, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Alper, Hülya, "Atalar Geleneğine Karşı Tevhid Geleneği", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2010, sayı: 240, s. 9-11.
- Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliyye*, Ribat Yayınevi, Konya ts.
- Armağan, Mustafa, *Gelenek*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Atalay, Orhan, *Bilinç ve Put*, Bilge Adam Yayınları, Van 2007.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988-1989.
- Avcı, Casim, "Kureyş (Benî Kureyş)", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), XXVI, İstanbul, 2002.
- Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı -Hukukun Temel İlkeleri-* Turhan Kitabevi, 8. bs., Ankara 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan Fî Tefsiri'l-Kur'an*, Nşr. Halil Esere, Mektebetü Eser, İstanbul, 1389
- Canatan, Kadir, "Gelenek, Din ve Modernite -Eğilimler ve Kökler-", *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, Kış 1995, sayı: 9, s. 28-39.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Mu'cemü't-ta'rifât*, tahk.: Muhammed Sıddık Minşâvî, Dârü'l-Fazîle, Kahire 2004.
- Dabaşı, Hamid, *İslâm'da Otorite*, Çev.: Süleyman E. Gündüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Dâmegânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir (Kâmûsu'l-Kur'ân)*, tahk.: Abdülhamîd 'Ali, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ts.
- Demir, Şehmus, "Gelenegin Ne'ligi ve Değersel Boyutu Üzerine", *Marife Dergisi*, yıl:8, sy. 1, Bahar 2008.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (s.a.v.)*, çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2001.

- Ebü'l-Bekâ, el-Kefevî, *el-Külliyât*, tahk.: Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri, Müessesetü'r-Risâle, 3. bs., Beyrut 1998.
- Fîrûzâbâdi, Muhammed b. Ya'kub, *Besâ'iruzevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, tahk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Mektebetü'l-İlmiyye, Kahire 1996.
- Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Tekin Kitabevi, 3. bs., Konya 1996.
- Güler, İlhami, "Tarih ve "Tarih-Dışı" Arasında Gelenek", *Kelâm Araştırmaları*, 3:2, (2005), s. 45-51.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 8. baskım, İstanbul 1993.
- Harman, Ömer Faruk, "İslâm, (Vahiy Geleneği İçinde İslâm)", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, İstanbul 2001.
- Hâzin, Ebü'l-HasenAlî b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzil*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2004.
- İbnÂşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîrve't-tenvîr*, Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984.
- İsfahânî, Râğîb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, tahk.: Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, Yalınzkurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Komisyon (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, 3. bs., Ankara 2007.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dârü's-Şurûk, 32. bs., Kahire 2003.
- Macit, Nadim, *Kur'an ve Hadîse Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, Konya 1992.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, Çev.: Muhammed Han Kayanî ve diğerleri, İnsan Yayınları, 2. bs., İstanbul 1991.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam ve Modern İnsanın Çıkması*,

- Çev.: Ali Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul 1984.
- Özkan, Fatih, “Din ve Gelenek”, *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2010, sayı: 240, s. 5-8.
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah - Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yayınevi, 2. bs., Ankara 1999.
- Râzî, Fahreddîn, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-gayb*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Şâtîbî, Ebûlshâk, *el-Muvâfakât -İslâmî ilimler Metodolojisi-*, Çev.: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'viliâyi'l-Kur'an*, tahk.: Abdülmuhsin et-Türki, DâruHicr, Kahire 2001.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali, *Keşşâfüstulâhâti'l-fünûnve'l-'ulûm*, tahk.: Ali Dahrûc ve diğerleri, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996.
- Tözluyurt, Mehmet, “Kur'an'da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi”, *Bilimname*, XXVI, 2014/1, s. 133-156.
- Tümer, Günay, “Atalar Kültü”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*,^{IV}, İstanbul 1991.
- Ünal, Yavuz, “Gelenek-Sünnet İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 11, s. 79-96.
- Vatandaş, Celalettin, *Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Hayatı ve İslâm Daveti -Mekke Dönemi-*, Pınar Yayınları, 8. bs., İstanbul 2012.
- Vural, Mehmet, “İslam düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik -Seyyid Hüseyin Nasr'ın Gelenek Anlayışı-”, *İslâmiyât*, 10 (2007), sayı: 3, s. 53-68.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. bs., İstanbul 1979.
- Yıldırım, Suat, “Ba'1”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 553-554.

